МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В.Н. КАРАЗІНА

СОЦІОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Кафедра соціології

Бакалаврська кваліфікаційна робота

на тему:

“ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УМОВАХ ВІЙНИ: ІДЕНТИЧНОСТІ ТА ПРАКТИКИ АДАПТАЦІЇ”

Виконала: студентка 4 курсу групи СПМ-44 першого(бакалаврського) рівня
освіти спеціальності 054 Соціологія
Карабут К.Д.

Керівник: Кутирьова В.І., кандидатка соціологічних наук, доцентка,
доцентка закладу вищої освіти кафедри соціології ХНУ імені В.Н. Каразіна

Рецензент: Садрицька С. В., кандидатка соціологічних наук, доцентка закладу вищої освіти кафедри соціології управління та соціальної роботи
ХНУ імені В.Н. Каразіна

Харків – 2024

ЗМІСТ

ЗМІСТ……3
ВСТУП……4
РОЗДІЛ 1. Теоретико-методологічні засади аналізу інтеграційних процесів у соціології……..8
1.1 Інтеграція як соціологічне поняття і соціальний феномен……8
1.2 Поняття ідентичності та трансформації ідентичностей: соціологічний вимір……...16
1.3 Травма як чинник ідентифікаційних процесів…….31
1.4 Поняття та критерії адаптації: синтез соціокультурного та ресурсного підходів……...38
Висновки до розділу 1……...43
РОЗДІЛ 2. ПРАКТИКИ АДАПТАЦІЇ ТА ІДЕНТИЧНОСТІ ВПО В УМОВАХ ВІЙНИ……44
2.1 Локальні практики адаптації в умовах війни на прикладі ВПО у Івано-Франківську……44
2.2 Бар'єри інтеграції ВПО……...52
2.3 Досвіди інтеграції внутрішньо переміщених осіб у фокусі місцевих телеканалів: медійний дискурс ВПО як чинник інтеграції ……..55
Висновки до розділу 2……..61
ВИСНОВКИ……62
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ……65

ВСТУП

Актуальність. Сучасна Україна має багато актуальних проблем та ситуацій, які потребують вивчення та вирішення. У багатьох випадках ці проблеми, так чи інакше, пов'язані із воєнним станом та вторгненням Росії в Україну. Наступальні дії ворожої армії та окупація сприяли переміщенню осіб з небезпечних регіонів. Явище переміщення осіб внаслідок збройної агресії для України стало поширеним у 2014 році, коли почалася антитерористична операція та окупація автономної республіки Крим, Донецької та Луганської областей. Згідно законодавства України "Внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру."[1]

24.02.2022 Росія розпочала повномасштабне вторгнення в Україну, що спричинило нову хвилю переміщень у більших розмірах ніж це було у 2014 році. На сьогодні в Україні кількість офіційно зареєстрованих внутрішньо переміщених осіб (далі ВПО) становить 4,9 млн осіб [2]. У зв'язку з цим одразу постала проблема щодо житла для ВПО, фінансової підтримки та забезпеченням інших необхідних благ. Також однією із найважливіших проблем є адаптація та інтеграція ВПО у новий соціальний простір. В цьому випадку постає проблема взаємодії ВПО та місцевих жителів. Україна досить культурно наповненна держава, кожен регіон має свої цінності, соціальні правила, традиції та погляди на суспільно-політичне життя. Саме такі відмінності можуть формувати конфліктні ситуації та складніший процес інтеграції. Процес адаптації ВПО у новому суспільстві є досить складним,

перебуваючи у стані шоку від пережитого та побаченого, внутрішньо переміщені особи повинні думати про те як інтегруватися у нове суспільство.

У повсякденному житті переміщених осіб, як показують численні дослідження вимушених біженців війни по всьому світу, виникають такі проблеми, як мовні бар'єри, фінансова невпевненість, пошук житла, зіткнення з незнайомими культурними особливостями місцевої спільноти, бюрократією, пошук нового статусу біженця, який часто передбачає обмеження деяких прав, відсутність контролю над своїм життям, зниження впевненості, соціальна ізоляція, відчуття безсилля, розрив основних соціальних зв'язків, проблеми психічного здоров'я та травми, спричинені війною, «почуття провини тих, хто пережив» та інші проблеми. Тривалість війни і зростання почуття невизначеності щодо майбутніх перспектив також впливає на трансформацію сприйняття внутрішньо переміщеними особами власного статусу і сценаріїв інтеграції в нових умовах. Незважаючи на те, що тема ВПО в українському науковому дискурсі досліджується, починаючи з 2014 року, багато подібних досліджень, присвячених проблемам соціального забезпечення даної категорії населення і їхній соціокультурній адаптації, проводились здебільшого за кількісною методикою без глибокого аналізу процесів трансформації ідентичностей ВПО, проблеми маргіналізації, особливостей конструювання нових соціальних мереж підтримки тощо. Звернення до цих питань робить доцільним використання якісних методик дослідження, зокрема, біографічного методу, аналізу історії сім'ї тощо, що дозволяє суттєво розширити уявлення про дану соціальну категорію і особливості її інтеграції в нових соціокультурних умовах за часів війни.

Мета роботи дослідити особливості інтеграції ВПО в умовах війни крізь призму практик адаптації та зміни ідентичностей.

Об'єктом моєї роботи інтеграція в умовах війни.

Предметом є практики адаптації та ідентичності як динамічні характеристики інтеграційних процесів ВПО в умовах війни.

Методами дослідження виступають аналітичний, критичний, порівняльний методи, метод типологізації, вторинний аналіз результатів кількісних досліджень, якісний-аналіз медіатекстів.

Теоретична база роботи складається з соціологічних теорій, концепцій підходів, основні на які я спираюся це: самоорганізаційний підхід; концепція психосоціальної ідентичності Е.Еріксона, соціальне конструювання реальності П.Бергера та Т.Лукмана, теорія націоналізму Е.Сміта; теорія культурної травми Дж. Александера та Р.Айермана; соціокультурний та ресурсний підхід.

Емпірична база для вторинного аналізу дослідження яке проводилося соціологічною групою "Рейтинг" "Суспільні настрої в Івано-Франківську: містяни та переселенці" від 20-30 жовтня 2023 року; дослідження Київського міжнародного інституту соціології " Ставлення до біженців, внутрішньо-переміщених осіб, до російськомовних громадян та до деяких категорій населення України" від 22.02-06.03 2023 року; якісний-аналіз медіатекстів з платформи YouTube, короткі телевізійні інтерв'ю, що проводилися міським телеканалом м.Кам'янське серед переселенців цієї територіальної громади.

Моя робота складається із двох розділів- теоретичний та емпіричний. В Розділі 1."Теоретичні підходи до вивчення основних понять роботи" 4 підрозділи кожен з яких відповідає вивченню основних понять роботи. Підрозділ 1.1 присвячений вивченню та окресленню поняття інтеграція за допомогою самоорганізаційного підходу. У підрозділі 1.2 я розглядаю поняття ідентичності та їх трансформації за допомогою концепції психосоціальної ідентичності, соціального конструювання реальності, теорії націоналізму. Підрозділ 1.3 складається з окреслення поняття травма, який ґрунтується на основі теорії культурної травми Александера та Айермана. Підрозділ 1.4 присвячений дослідженню адаптації на основі

соціокультурного та ресурсного підходів. Розділ 2 “Практики адаптації та ідентичності ВПО в умовах війни” складається з трьох підрозділів. підрозділ 2.1 та 2.2 присвячений вторинному аналізу даних. В підрозділі 2.3 міститься якісний-аналіз медіатекстів.

РОЗДІЛ 1. Теоретико-методологічні засади аналізу інтеграційних процесів у соціології

1.1 Інтеграція як соціологічне поняття і соціальний феномен

Незважаючи на розповсюджене використання поняття інтеграції в науковому та медійному дискурсі, воно трактується досить багатозначно, іноді ототожнюючись із поняттями адаптації, асиміляції, акультурації, що є вкрай неправильним. Тому важливим є теоретична операціоналізація даного поняття, яка дозволить окреслити чіткі контури наукового розуміння даного феномену. Найбільш узагальнено інтеграція визначається як процес взаємодії та

взаємозв'язку елементів системи. Головна мета соціальної інтеграції полягає в забезпеченні стійкості та стабільності соціуму.

Інтеграція різними дослідниками розглядається по різному, а саме, і як процес, і як стан. К.Дейтч[3 с.17], при вивченні поняття політичної інтеграції, радить розрізняти інтеграцію в суспільстві як процес і як стан. Інтеграція- це не тільки процес та стан взаємозв'язків у суспільстві, а і процес входження особистості в інші суспільні групи, визнання і сприйняття індивідом інших цінностей і норм, а з іншого боку це прийняття членами групи індивіда у свою спільноту.

Д.Локвуд [3 с.18] виділяє два типи інтеграції в суспільстві: соціальну та системну. Соціальна інтеграція за Локвудом це процес зближення, взаємодії на на основі загальної соціалізації й збігу цінностей, цілей, інтересів груп та індивідів [3 с.18]. Системна інтеграція- процес взаємозв'язку між елементами суспільства, між соціальними спільнотами та соціальними інститутами. Такі зв'язки упродовж часу можуть бути безконфліктними та несуперечливими. Ці типи інтеграції є автономними, але вони іноді перетинаються та накладаються один на одного. Наприклад, суспільство може мати високу інтегрованість інститутів у систему, але соціальна інтеграція буде слабкою через соціальних конфлікт. Або навпаки, соціальна інтеграція є сильною, а

системна-слабка. Е.Гіденс прийняв типологію Локвуда, але дещо модифікував пояснення цих понять. До обох понять додає поняття актора, а поняття соціальної інтеграції наповнює ознакою “спільна присутність”. Системна інтеграція, за Гіденсом, це взаємодія між акторами або колективностями, що простягається в просторі і в часі, поза умовами спільної присутності, яка розуміється як безперервність і роз’єднаність зіткнень[3 с.18].

За Парсонською традицією інтеграція суспільства пояснюється як процес поєднання певних частин соціуму з яких він складається, шляхом гармонізації різних соціальних груп, а також взаємне існування різних моральних норм та асиміляція різних культурних елементів. Як результат, має бути певний рівень впорядкованості соціальних суб'єктів та їх загальне поєднання. У суспільстві яке трансформується акцент має бути на процесі відтворення системи, у ході якого відбувається возз'єднання або з’єднання її окремих елементів в одне ціле. Даний підхід дозволяє розглядати теоретично процес інтеграції та його результат, результатом є міра інтегрованості суспільства.

Інтегрованість у стабільному суспільстві характеризується такими поняттями: безконфліктність, стабільність, упорядкованість, нормативність, рівновага, стійкість але для суспільства що трансформується такі означення є недостатніми та не результативними.

Соціальна інтеграція як поняття відображає процес зближення, злиття, об’єднання в одне ціле різних елементів суспільства. А також поняття соціальної інтеграції розглядається як певний стан соціальної системи, який досягається за допомогою зближення, злиття, об’єднання різних суспільних елементів в одне ціле. За допомогою інтеграції, яка відображає соціальні процеси, що ведуть до встановлення стійких зв'язків у суспільстві та направлення на зміцнення співпраці між різними соціальними групами, формується цілісна соціальна система. Глибинні процеси інтеграції відбуваються на рівні взаємодій соціальних груп, інститутів, норм, цінностей,

формуючи соціальний порядок. На такому глибинному рівні інтеграція відтворюється та підтримується за допомогою механізмів таких соціальних інститутів, як: економічний, політичний, культурний, соціальний тощо. Внутрішня інтеграція відображається як поширення і закріплення в різних групах суспільства однакових норм та цінностей, які консолідують суспільство. Також важливим аспектом об'єднання суспільства є усвідомлення членами своєї приналежності до цього об'єднання.

У монографії "Соціально-психологічні чинники інтеграції українського соціуму"[3] порушується проблема того, що саме формує спільні характеристики групи. Автори зазначають, що з використанням поняття інтеграції можна говорити про те, що саме якість відносин у групі, зв'язків та емерджентної інтегральної цілісності, яка виникає згодом і формує спільні характеристики групи. Для детального розгляду питання щодо впливу інтегрованих співтовариств на суспільство, в якому вони виникають, автори монографії застосовують **самоорганізаційну модель соціальних змін**, яка була побудована на підставі нелінійної методології Бевзенко Л.Д у 2002 році. Спираючись на нелінійні підходи соціологічні моделі можуть називатися інакше, а саме: моделі соціальної самоорганізації. Основним в цих моделях є ефекти соціальної самоорганізації, і ці ефекти задають нові бачення соціокультурної динаміки, яке не проглядалося в лінійних підходах.

Також **самоорганізаційний підхід** дозволяє розглядати проблему з двох рівнів: макро- та мікрорівня. В даному випадку з рівня людей та системи, індивідуалізованості та інтегрованності. особливість самоорганізаційних моделей соціальної зміни поєднує у собі єдність макро та мікро рівнів, тому дає можливість побачити, коли системні ефекти пригнічують індивідуальні, а коли все відбувається навпаки.

Отож, соціальна інтеграція із погляду макропроцесів тісно пов'язана із станами соціальної стабільності та нестабільності. Інтегрованість, так само як стабільність та нестабільність можуть мати як позитивні, так і негативні наслідки. Одним із благ, яке може бути у стабільному, нестабільному та

інтегрованому суспільстві- це здатність до стійкого еволюційного розвитку, до еволюційних змін без загрози катастрофічних обвалів [3 с.25]. У випадку інтеграції, негативні наслідки можуть з'являтися через міру інтегрованості у суспільстві. Бевзенко Л.Д типологізує стабільність-нестабільність на три формати станів: стабільність, нестабільність першого роду та нестабільність другого роду. Формат та міра інтегрованості у кожному із цих станів є однією з визначальних характеристик кожного. Поділ стабільних та нестабільних станів здійснюють за допомогою поняття соціальної ентропії. Поняття соціальної ентропії позначає міру соціальної невпорядкованості. Дослідники використовують поняття соціальної ентропії зв'язуючи її з поняттям соціальної інтеграції, саме через ентропійні показники визначається тип соціальної стабільності-нестабільності.

Соціальна інтеграція, яка співвідноситься із соціальною ентропією, визначається як: міра зв'язаності членів суспільства, міра корельованості, узгодженості їхніх практик [3 с.27]. В цьому випадку говорять саме про практики як систему узвичаєних частково відрефлексованих дій. Наявність практик, певної злагодженості означає, що у суспільстві наявний певний соціальний порядок та структурованість соціальних відносин. Тож, чим більше існує спільних практик, тобто інтегрованості, тим менше хаосу у суспільстві, тобто менші показники ентропії. У рамках вище згаданої самоорганізаційної моделі соціальна інтеграція має розглядатися як процесуальний факт, а не як статичний. Тобто, це те, що безперервно відтворюється на рівні повсякденних взаємодій. Саме через це, усі самоорганізаційні структури можна називати- соціальними інтегрованостями, які самовідтворюються не зупиняючись. Процесуальна природа інтегративних процесів дуже помітна на мікрорівні, а на рівні макроструктур, коли соціальний ландшафт розглядається віддалено, можна побачити стабільні конфігурації інтегрованостей, побачити їхні комбінації та сполучення. А також на макроструктурному рівні можна спостерігати

швидку появу і таке ж швидке зникнення соціальних структур, які виникли внаслідок процесу інтеграції.

Автори-дослідники монографії “Соціально-психологічні чинники інтеграції українського соціуму” виокремили характеристики процесу інтеграції умовного суспільства з використанням поняття соціальної ентропії. Це такі 3 характеристики:

1. Рівень загальної негентропії-міра актуальної інтегрованості. Це поняття, яке є протилежним ентропії, і вказує на міру впорядкованості.
2. Картина зміни показника загальної інтегрованості, конфігурація процесу зміни[3. с.28]. Цей показник може змінюватися стрімко від стрімкої ентропії та швидкої дезінтеграції, до швидкого падіння ентропії та зростання згуртованості, швидкої консолідації. Він може змінюватися повільно, або коливаючись в певному діапазоні ентропії-дезінтегрованості.
3. Рельєф соціального ландшафту-розподіл інтегрованості у соціальному просторі. Цей показник вказує на якість наявної інтегрованості в суспільстві і про перспективи, які можуть бути як наслідок. Автори проводять паралелі із земним ландшафтом: рівнини- це рівномірний розподіл, або однакова низька ентропія, або однакова висока; горби та западини- не рівномірний розподіл, існують певні інтегровані групи, наприклад- релігійні, молодіжні, кримінальні тощо. Важливим є їх охоплення-ареал, кількість та як вони відрізняються між собою. Цей ландшафт є рухомим, і на відміну від фізичного, зміни у ньому відбувається дуже швидко.

Для актуального стану соціального ландшафту визначальними характеристиками є рівень ентропії, процес зміни та формат розподілу. Через те, що інтегрованість, в даному кейсі, розглядають через пов’язаність із негентропійними показниками, то виходячи з цього можна сказати, що – картина інтегрованості буде подібною й включатиме, як варіанти, загальну

високу інтегрованість, загальну низьку інтегрованість, наявність локальних пагорбів –локальних інтегрованостей[3. с.29].

Для того щоб пов’язати соціальну інтеграцію із перспективами соціальної еволюції, автори монографії спираються на три варіанти соціальної стабільності та нестабільності, про які я зазначала раніше: стабільність та нестабільність першого роду-її часто називають стабільність; та нестабільність другого роду- в силу кризовості стану, вона є очевидно нестабільною. Ці стани між собою відрізняються рівнем соціальної ентропії, а з точки зору інтеграції-конфігурацією соціальної інтегрованості. Детальніше про кожний стан:

- Стабільний- у цьому стані низький рівень ентропії, в деяких випадках близький до нуля, він характеризує стан дуже високої соціальної впорядкованості. Отже, суспільство є цілісним, воно має спільні практики тощо, які зберігалися та дотримувалися всіма членами, таке суспільство має ознаки традиційного і є максимально інтегрованим. Такі стабільні суспільства можуть спиратися на один ідейний міф, в який вірять суб’єкти. Також до стабільного можна відносити і тоталітарні суспільства. В таких суспільствах в основі виникнення лежить базовий міф. Але незважаючи на високу інтегрованість та стабільність, ці суспільства є вразливими. Це відбувається через те, що при низькій ентропії відсутній той рівень хаосу/маргінальності, який пригнічується та заперечується суспільством при відсутності дестабілізуючих викликів, але коли вони з’являються, саме вони і стають адаптивним джерелом. Якщо казати про інтеграцію, то такі суспільства є високо інтегрованими, але вразливими. Висока інтеграція є позитивною лише у випадках, коли суспільство є цілком закрито навіть від незалежних від суспільства факторів дестабілізації. У числовому вираженні показники ентропії має бути нижче 20%.
- Нестабільність першого роду- це такі формати соціальної інтеграції, які дозволяють генерувати ресурси, які необхідні для стабільного розвитку

суспільства. Нестабільність другого роду, як вже зазначалося, часто співвідносять зі стабільністю, але числові показники ентропії знаходяться на рівні +- 30%. У повсякденних практиках це відображається у тому, що двом із трьох людей, спеціалістів, лікарів тощо-ми довіряємо. В такому не ідеальному суспільстві існує потенціал швидкої перебудови у ситуації, коли існують зовнішні виклики. Ця довіра до “двох з трьох” означає готовність підтримувати та перевіряти ті внутрішні ресурси, на які наразі здатні в даних випадках опиратися. Люди, яким довіряємо, не є пересічними, вони з’являються невипадково, а в рамках стійких груп довіри, згоди та підтримки, які становлять ареали інтегрованості. Такі групи інтегрованості будуть досить великим, і не є важливим якою буде інтегруюча культурна база, у самоорганізаційній моделі, чи то релігійна, професійна, етнічна тощо. Важливим є те, що такий формат соціальної інтегрованості дає ресурси суспільстві, для подолання перешкод, які виникають у періоду власного розвитку.

- Нестабільність другого роду- ландшафт такого суспільства виглядає, як безліч локальних порядків, між якими не існує практичного зв’язку. Інтеграція в контексті нестабільності другого порядку, може розглядатися на рівні локальних груп: сім’я, близькі друзі тощо. Заміряти таку ситуацію можна за допомогою таких показників: соціальна дистанція, рівень довіри та кола взаємної довіри. В такій ситуації суспільства, яке має багато груп, спостерігається високий рівень ентропії, а в результаті він може призвести до радикальної зміни устрою. Існує такий рівень роз’єднаності коли соціальне тло чекає поштовху для розриву. Цей розрив супроводжується посиленням інтеграції в тих частинах, що утворюються при розриві. Це все притаманно для самоорганізаційного розгляду соціальної .системи.

Самоорганізаційний підхід суттєво відрізняється від організаційного. Розглянутий самоорганізаційний підхід тримається на внутрішній мотивації

інтеграції суспільства, їх норм та практик, в той час як організаційний-на зовнішньому примусі. Коли відбувається перехід від самоорганізаційного до організаційного рівня норми, які забезпечують соціальний порядок відносин, переходять у сферу соціального контролю.

Також поняття інтеграції можна розглядати через самоорганізаційний підхід, в цьому випадку інтеграція розуміється як зближення ідентичностей ВПО та приймаючих громад, налагодження комунікації між ними, певних культурних утворень між ними.

В рамках ресурсного підходу, інтеграція розглядається як гармонія у використанні спільних ресурсів місцевих мешканців та ВПО. Як зазначає Б. Харрелл-Бонд, інтеграцію можна визначити як “...ситуація, в якій громади, які приймають, і біженці можуть співіснувати, розділяючи ті самі ресурси (як економічні, так і соціальні) без більших взаємних конфліктів, ніж ті, що існують у громаді, яка приймає”.[4 с.61]

Міжнародна організація з міграції визначає інтеграцію як взаємну адаптацію між приймаючою громадою та мігрантами[5].

Отже, інтеграція у моїй роботі відображає процес у суспільстві. Цей процес характеризується входженням індивіда у нове соціальне середовище, прийняттям нових норм, цінностей та правил. Глибинні процеси інтеграції суспільства можна дослідити на рівні взаємодій соціальних груп, інститутів тощо. Соціальну інтеграцію можна розглядати з погляду різних підходів. Наприклад, через самоорганізаційну та організаційну модель. Перша побудована на внутрішньому кліматі суспільства. У самоорганізаційній моделі інтеграція є самовідтворювальним динамічним процесом. Природу інтеграції можна побачити на мікрорівні, а на макрорівні- конфігурації інтегрованостей, їх комбінації та сполучення. А також, спостерігати швидку появу та зникнення соціальних структур, що виникають внаслідок інтеграції. Соціальну інтеграцію можливо виміряти за допомогою показника соціальної ентропії, яка означає міру відхилень або соціального хаосу.

1.2 Поняття ідентичності та трансформації ідентичностей: соціологічний вимір

Сьогодні поняття ідентичності розглядають з боку міждисциплінарності. Ідентичність є терміном соціогуманітарних наук таких як: соціологія, філософія, антропологія, політологія, психологія тощо. Сучасні глобальні соціальні зміни, які відбуваються, актуалізують систематичні дослідження ідентичностей та їх змін на особистісному та суспільному рівнях. Найбільш поширеною типологією ідентичностей є її розділення на два типи: індивідуальну та колективну. При цьому сьогодні різноманіття ідентичностей, які досліджують, значно розширилось, і включає до себе: національну ідентичність, релігійну, регіональну, культурну, етнічну, особистісну, професійну, громадянську тощо. Загалом говорити про ідентичність можна у будь-якому контексті вивчення соціальних спільнот, які існують або які тільки з'являються. Поняття ідентичність означає певне ототожнення, самовизначення своєї приналежності до певної соціальної спільноти, до якої себе відносить індивід, за допомогою соціокультурних параметрів, які виділяє індивід у тій чи іншій соціальній групі.

Ідентичність формується та розуміється на різних рівнях: індивідуальному, особистісному та соціальному. На індивідуальному рівні ідентичність розуміють, як результат усвідомлення власної присутності індивідом у певному просторі й часі, а також у фізичному тілі з особливими рисами характеру та темпераменту, що має певний попередній досвід і сподівання на майбутнє. Особистісний рівень характеризується відчуттям власної самоцінності та неповторності життєвого досвіду, який формується на основі вміння поєднувати всі ідентифікації зі здібностями в контексті існуючих можливостей у суспільстві. На соціальному рівні ідентичність відображає внутрішню солідарність індивіда зі стандартами та ідеалами соціальних спільнот, що розподіляють світ на своїх та чужих.

Дослідники у сфері психології одними з перших почали розглядати поняття ідентичності. Е. Еріксон перший детально описав поняття

ідентичності. Він вказав, що соціальне і індивідуальне має складний взаємозв'язок. Еріксон не відділяє соціальну реальність від особистісної ідентичності.

Дослідник розглядає ідентичність з різних аспектів. Перший-це інтерпретація ідентичності, як відчуття органічної приналежності індивіда до періоду історичної епохи, в якій він проживає, й типу міжособистісної взаємодії цього періоду. Другий- це груповий аспект. Групова ідентичність- це включеність у спільноти, яка підкріплена різними суб'єктивними почуттями внутрішньої єдності з соціальним оточенням і психосоціальної ідентичності. Психосоціальна ідентичність надає індивіду відчуття значимості існування у певних соціальних межах. У груповому аспекті Еріксон каже про "широку" ідентичність: етнічну, цивілізаційну, національну. Ідентичність для нього - це показник зрілої-дорослої особистості, витоки та таємниці організації якої приховані на попередніх стадіях людського розвитку. Еріксон виділив 8 стадій життєвого циклу людини, кожна зі стадій має свої психологічні, соціальні та соматичні характеристики. Кононов І.Ф. у своїй роботі "Концепція ідентифікації та ідентичності в психоаналізі: З. Фройд та Е. Еріксон" використовує таблицю у якій представленні 8 стадій життєвого циклу людини Еріксона, але за допомогою цієї таблиці він фокусується лише на тому, що стосується ідентичності. На першій стадії- немовля, яка має назву оральної або інкорпоративної стадії, формується базове відбуття (не)довіри до світу. Друга стадія (від 2 до 3 років)-анальна, на цій стадії у людини/дитини формується вміння контролювати свої фізіологічні відправлення. Третя стадія-локомоторно-генітальна(від 4 до 5 років) підсумовується формулою: "Я є те, чим, як можу уявити я стану" [6 с.23]. Четверта стадія (від 6 до 11 років) - латентна стадія, вона названа З. Фройдом. Він вважав, що у цьому віці приспані сильні потреби людського організму, тому відкривається шлях до процесу навчання. Формула ідентичності за Еріксоном- на цій стадії має бути розвиток та підтримка в дитині ідентифікації з тими, хто робить речі та

розуміє їх. П’ята стадія (від 12 до 18 років)-юнацтво, цей період постійно розширюється з розвитком людського суспільства. Цій стадії притаманна боротьба між відчуттям стабільності особистості та сплутанністю ролей. Шоста стадія- молодість, її коротка формула: Ми є те, що ми любимо[6 с.23]. Сьома стадія- дорослість. Для цієї стадії характерно сприймати життя як особисту відповідальність. Остання, восьма стадія - зрілість, вона завершує людське життя. Формула: “Я є те, що мене переживе.”[6 с.23]. Еріксон проводить паралель ідентичності з психосоціальним благополуччям. Тобто, по суті ідентичність дорівнює психосоціальне благополуччя. Останнє, в свою чергу, складається з узгодження життєвих циклів людського життя із функціонуванням суспільних інститутів. Ця узгодженість полягає у міжгенераційній солідарності- потреба старшого покоління у молодшому така ж, як потреба молодшого покоління у старшому.

Я вище вже зазначала, що ідентичність поділяється на групову і індивідуальну. У індивідуальній ідентичності Еріксон розрізняє “его-ідентичність” та “я-ідентичність”. “Я” є усвідомленим, а “Его” є несвідомим. Я-ідентичність формується з досвіду, із певного набору “я”, які гарантують соціальне визнання. Его-ідентичність формується на основі досягнень, характеризується відчуттям реальності “я” у соціальній реальності, яке постійно переглядається. По суті, саме его-ідентичність задає якість життя, яку проживає індивід. Результат формування ідентичності є формування внутрішнього простору і часу особистості. З’являється простір всередині нас, тому постає необхідність його подолання. Результатом подолання цього внутрішнього простору є виникнення кордонів особистості. Е. Еріксон писав: «Потреба в певній дистанції проявляється, між іншим, в готовності укріплювати і захищати кордони своєї території інтимності і спільноти, розглядаючи усіх, хто перебуває поза цими кордонами, з фанатичною «переоцінкою найдрібніших відмінностей» між своїми і чужими»[6 с.20]. Таким чином ідентичність, пов’язана зі здатністю особистості, яка є членом тієї чи іншої соціальної групи, виконувати засвоєні соціальні ролі, тобто

виступати індивідуальною/однією із, відокремлюватися в суспільстві, виступати унікальним психологічним всесвітом та спрямовувати суспільний порядок на себе.

Також Ерік Еріксон розмежовував і розрізняв ідентичність та ідентифікацію. Ідентифікація слугує процесом формування ідентичності. Ідентифікація- це наслідування, імітація інших або своє ототожнення з іншими. Варто зазначити, що ідентифікація слугує лише одним із механізмів формування ідентичності, як і ті, які розглянули вище.

Еріксон також ввів поняття «криза ідентичності». Вона характеризується як неспівпадіння або конфлікт ідентифікації. Еріксон поділяє кризу ідентичності на два типи: вікова та патологічна. Вікова криза - це зміна ідентичності особистості протягом життя, патологічна - пов’язана з пережитими потрясіннями особистості. Перша є нормальним явищем та природним. Саме подолання криз є механізмом адаптації та розвитку особистості у суспільстві. Також Еріксон ввів поняття негативної ідентичності - це намагання індивіда здобути контроль над ситуацією, коли позитивна ідентичність не може бути встановлена, бо її різні елементи вступають в конфлікт. Вона базується на небезпечних або небажаних ідентифікаціях і ролях, які у певну стадію життєвого циклу людини є найбільш реальними.

Наступні дослідники, які також розглядали ідентичність, є П. Бергер та Т. Лукман. Вони є представниками соціального конструктивізму. Соціальна реальність для них є уявною, такою, що конструюється. І саме люди конструюють реальність навколо себе. Згодом цю реальність або світ людина інституалізує в повсякденних практиках повторення, і потім об’єктивований соціальний світ переводиться в свідомість індивіда у процесі соціалізації. Тобто Бергер та Лукман розглядають ідентичність через соціалізацію. Вони розділяють соціалізацію на первинну та вторинну. Первинна соціалізація формується з народження у процесі виховання, тобто первинна соціалізація формується сім’єю. Вторинна соціалізація вплив вторинних соціальних

груп/інститутів на людину, тобто вторинна соціалізація формується завдяки ЗМІ, культурі, навчальним групам тощо. Вторинна соціалізація нашаровується на первинну. Первинна соціалізація для індивіда є важливішою, саме тому коли відбувається процес вторинної соціалізації, індивід може дистанціюватися від нових соціальних ролей. Ця дистанція пояснюється тим, що в процесі вторинної соціалізації індивід дізнається про існування альтернатив, тому соціальна реальність для нього розділяється. Рольова дистанція пояснюється прагненням індивіда зберігати свою соціальну реальність і ідентичність поряд з іншими соціальними реальностями інших індивідів. Нову соціальну реальність індивід може сприймати, але не "робити" її своєю, тому він надягає на себе нові соціальні ролі задля маніпуляції. Маніпуляції у взаємодії у цьому випадку є вираженням ідентичності, яка реалізується через "примірку" різних ролей на себе з можливістю їх легко змінювати. Бергер та Лукман кажуть про зростання невизначеності у результаті індивідуалізації суспільства. Ця невизначеність в тому числі проявляється у формуванні ідентичності. Дослідники наводять приклади-порівняння соціалізації у період феодально-станового суспільства та індустріального суспільства. У період феодально-станового суспільства не поставала проблема невпевненості індивіда у своїй ролі, їхня роль була визначена за них, дворянин є дворянином, а селянин-селянином, у них не було можливості соціальної мобільності, тому і не поставало питання про ідентичність. У індустріальному ж суспільстві, як зазначають дослідники, виникає індивідуаліст. Індивідуаліст- специфічний соціальний тип у якого є потенціал для міграції по безлічі доступних світів і який добровільно і свідомо конструює «Я» з матеріалу різних доступних йому ідентичностей [9, с.56]. Соціалізація як така в індустріальному суспільстві не є успішною, бо індивід постійно ставить собі питання "Хто я є?". З позитивного кута зору, індивід сам конструює свою ідентичність на основі вибраних ним ролей. З негативного- формування ідентичності у індивіда є складним, адже він "грається" у виконання ролей, а не інтерналізує

їх для себе. Індивідуалізація спричинила невизначеність у індивідів щодо конструювання своєї ідентичності. Дослідники припускали, що формування ідентичності може формуватися не самим індивідом, а за допомогою інших шляхом навчання, але це навчання може носити контрольований та раціональний порядок. Тобто формування ідентичності може відбуватися за поширення певних ідеологій. Виходить, що еліти можуть виступати джерелом формування ідентичності.

Отже, ідентичність формується у процесі соціалізації. Вона має свої періоди формування. Первинна соціалізація формується у дитинстві сім'єю, а вторинна- у підлітковому та шкільному віці, коли до життя людини входять інші інституції. також ідентичність поділяється на індивідуальну та групову. На формування або зміну ідентичності впливає багато навколишніх факторів.

Серед всього різноманнття ідентичностей мене більше цікавить етнічна та національна.Тому, я маю за мету розглянути теоретичні підходи щодо вивчення етнічної та національної ідентичності. За допомогою роботи Е.Сміта "Національна ідентичність", його наробки щодо національності, націоналізму та національної ідентичності є вагомим внеском у розвиток соціології.

Перше, що необхідно зазначити Е.Сміт наголошує на тому, що нації і націоналізм треба розуміти як культурний феномен, а не просто як ідеологію або якийсь політичний рух. Націоналізм як ідеологію треба пов'язувати з багатовимірною концепцією національної ідентичності, та розширити його значення, щоб воно охоплювало почування, символізм та осібну мову.

Е.Сміт виділяє декілька категорій та ролей з яких складається "кожне нормальне Я":

- Категорія роду, поділ на статі. Ця категорія є основою інших підпорядкувань та відмін. Саме наш рід визначає нас самих, наші можливості й винагороди, які випадають нам у житті. Але всеосяжність та універсальність поділу за родом робить цю категорію менш придатною та переконливою основою колективної ідентифікації.

Родове розмежування є слабкою категорією колективної ідентифікації і сприймається у сучасному світі як прийнятне та буденне. Щоб родове розмежування спонукало до колективних дій та мало спроможність надихати колективну свідомість, воно повинно бути пов'язано з іншими згуртованішими ідентичностями.

- Категорія території та простору. Здається, що локальність та регіональність має властивість згуртування, якої не вистачає у родовій диференціації. Але це оманлива думка. Сміт каже про те, що регіони легко можуть фрагментуватися на місцевості, а місцевості- на поселення. У інших випадках регіоналізм не є здатним забезпечити мобілізацію населення з певними окремими наріканнями та осібними проблемами. Більше того регіони важко визначити географією, інколи вони мають декілька центрів, а кордони розмиті.
- Категорія соціального класу, соціоекономічний тип колективної ідентичності. Класи можуть, деколи, стати рушійною силою політичних чи інших дій, але сама колективна ідентичність у класах не може бути довговічною. Адже, класи можуть не перебувати у одних територіальних межах, щоб давало змогу їм ще більше об'єднуватися. Індивіди можуть бути об’єднані одним класом, але конфліктувати як нації між собою. Слово «клас» означає соціальні відносини. У суспільній формації завжди є два, а можливо й більше класів які можуть конфліктувати між собою, а це допомагає яскравіше виразнити класові особливості, а отже і ідентичності. Щоб виникла більша та повніша колективна ідентичність, вона мусить охоплювати всю територію та включати в себе різні класи. Саме так діє релігійна та етнічна ідентичність, прагнучи поширити свій погляд, вона залучає до себе все більше і більше різних класів.

Релігійна ідентичність грунтується на зовсім інших критеріях, які є відмінними від критеріїв соціального класу. Ці ідентичності формуються на основі різних людських потреб і дій. Класова ідентичність постає із сфери

виробництва та обміну, а релігійна виростає із спілкування та згуртування. Релігійні ідентичності прагнуть об’єднати індивідів на основі об’єднання культури та її елементів, традицій, міфів, символів тощо, та кодифікує ці елементи в обрядах та ритуалах.

Часто релігійні спільноти пов’язані із етнічними ідентичностями. Незважаючи на те, що великі релігійні спільноти намагаються стерти кордони етнічності, межі великої кількості релігійних спільнот збігаються з межами етнічних груп. Також можливий тісніший зв’язок релігійності ідентичності з етнічною: те, що може зародитися як чисто релігійна спільнота, так само може завершитись як етнічна спільнота. Релігійна та етнічна ідентичність походять від схожих культурних критеріїв, часто посилюють та перекривають одна одну, окремо або разом вони можуть підтримувати та мобілізувати міцні спільноти.

Етнічну ідентичність також часто пов’язують, порівнюють та ототожнюють із національною ідентичністю. Тому варто зазначити, що таке національна ідентичність та окреслити її риси. Існує декілька концепцій нації. Перша, яку розглядав Е. Сміт, західна або громадянська модель нації. Вона грунтується на таких компонентах: історична територія, політико-юридична спільнота, політико-юридична рівність членів, спільна громадянська культура та ідеологія. Розглянемо кожен із цих компонентів. Історична територія- нації повинні володіти своїми визначеними компактними територіями. Земля, яка “належить” нації, повинна бути не просто шматком землі, де нація мешкає, а історичною землею. Такою, де народ і місцевість взаємодіяли між собою і чинили сприятливий вплив з нею впродовж низки поколінь. Рідна земля стає священним місцем для народу, скарбницею пам’яті і асоціацій про місце, де проживали герої, мудреці та інші священні постаті для нації. Також особливістю історичної землі стає не тільки особлива історична та культурна спадщини, а і економічні можливості та інтереси. Все що є на цій землі (корисні копалини, природні ресурси тощо) - є власністю нації, ніхто окрім народу не може їх використовувати.

Політико-юридична спільнотою тут виступає батьківщина, якій необхідно мати сукупність законів, інституцій з єдиною політичною волею. Вже тут постає необхідність у мінімум кількох регульованих інституціях, які будуть виражати спільні політичні цілі та почування.

Політична та юридична рівність полягає у визнанні, що всі члени нації є юридично рівними, і навіть можновладці та багатії скоряються перед законами батьківщини.

Спільна громадянська культура та ідеологія випливає із політико-юридичної рівності, вона вимагає системи вартості та традицій, які будуть спільні для всього населення, або хоча б його “серцевинної” спільноти. Тобто нації повинні мати систему спільної культури та ідеології, почуттів, ідеї, порозумінь та сподівань, що пов’язують населення з рідним краєм. Згідно із західною моделлю національної ідентичності, нації - це культурні спільноти, члени якої тісно згуртовані спільними міфами, символами, традиціями та історичною пам’яттю. Незважаючи на дозвіл держави існувати іммігрантським спільнотам із їхньою культурою, минає декілька поколінь, щоб нащадків іммігрантів допустили до кола нації та її історичної культури.

Західна концепція стала основою для формування інших концепцій нації. Прикладом такої концепції є “етнічна” концепція нації. Основна відмінність етнічної концепції від західної полягає у тому, що етнічна концепція наголошує на спільності походження та рідної культури. А західна- що індивід має належати до нації, але може самостійно обирати, до якої саме приєднуватися. Етнічна модель такої широти не допускає, у будь-якому випадку людина завжди органічно та неминуче залишатиметься членом спільноти, в якій народилася, незалежно від того, чи то вона емігрує до іншої спільноти, чи залишиться у своїй. Етнічна концепція також має свої компоненти, тому розглянемо їх.

Перша наголошує більше не на території, а на походженні. Суть полягає в тому, що нація може відстежити своє коріння до умовно предка,

тому її члени (сестри та брати, чи інші родичі) відрізняються від іншим хоча б кровною спорідненістю.

Народ в етнічній концепції трактують, як політичну спільноту, яка підлягає одним законам та інституціям. Ця концепція є більш міжкласовою та популіською, через те, що поводирі можуть об’єднати окремі класи та групи керуючись “волею народу”. Отож, в етнічній концепції мобілізація народу відіграє важливу роль, якщо вона не є реальною, то відіграє моральну й риторичну роль. Окреме важливе місце у етнічній концепції посідає народна культура, така як мова та звичаї, вона займає таке ж місце як закони у західній концепції.

Отже, елементами альтернативної концепції- етнічної, є генеалогія (нібито спільне етнічне походження), мобілізація народу, мова, традиції та звичаї.

На основі цих знань Е. Сміт формулює такі найголовніші риси національної ідентичності:

1) історична територія або рідний край;
2) спільні міфи та історична пам’ять;
3) спільна масова, громадянська культура;
4) єдині юридичні права та обов’язки для всіх членів;
5) спільна економіка з можливістю пересуватися у межах національної території.

Отже, націю можна визначити як сукупність людей, що має власну назву, свою історичну територію, спільні міфи та історичну пам’ять, спільну масову, громадську культуру, спільну економіку і єдині юридичні права та обов’язки для всіх членів[10 с.24].

Національна ідентичність, як і нація, є складними конструкціями, які складаються із багатьох взаємопов’язаних компонентів: культурних, етнічних, територіальних, економічних, політичних та юридичних. Вони означають зв’язки між членами спільнот, які об'єднані спільною пам’яттю, традиціями, міфами. Ці зв’язки можуть або не можуть втілюватися в формі

національних держав, проте вони не схожі лише на юридичні та бюрократичні зв'язки держави. Нація має поєднувати в собі такі виміри, як громадянські і територіальні та етнічні і геологічні, в кожному окремому випадку різна пропорція цих поєднань. Ця багатогранність національної ідентичності дає її гнучкість і не піддатливість у житті та політиці, тому вона може ефективно поєднуватися з іншими ідеологіями та рухами, не втрачаючи свою значимість.

Національна ідентичність виконує певні функції для індивідів та груп. Ці функції Е.Сміт поділив на дві групи: зовнішні об'єктивні наслідки та внутрішні об'єктивні наслідки. Першими розглянемо зовнішні функції національної ідентичності, до них належать такі: територіальні, економічні, політичні. Щодо територіальних, то тут варто говорити про те, що нації виділяють соціальний простір, в якому члени цієї нації мають жити та працювати. Також вони демаркують історичну територію, в якій розміщується спільнота в часі та просторі. Члени нації забезпечують індивідів святими місцями, які є об'єктами духовного та історичного покоління. Щодо економічних, то тут нації гарантують повне здобуття контролю над будь-якими територіальними ресурсами, людські ресурси також входять в цей перелік. Нації виробляють єдиний поділ праці, сприяють пересуванню робочої сили і товарів, та сприяють розподілу ресурсів між членами нації в територіальних межах батьківщини. Політична функція національної ідентичності полягає у доборі політичних функціонерів, регуляції політичних діяльностей. Вибори уряду ґрунтуються на критеріях національного інтересу, який має відображати національну волю та національну ідентичність населення. Також важливою політичною функцією є легітимація. Відбувається легітимація єдиних юридичних прав та обов'язків впровадженими юридичними інституціями, які визначають характер нації та осібні вартості, а також відображають прадавні звичаї та обряди.

Вужчі функції, які виконує національна ідентичність для індивідів у спільнотах, є внутрішні функції. Першим і найочевиднішим є згуртованість

людей як членів однієї національності. У сучасності ця функція досягається завдяки обов'язковій системі масової освіти, за допомогою якої влада намагається прищепити самобутнню та однорідну культуру. Друга функція - розвиток соціальних зв'язків між індивідами та класами. Ці соціальні зв'язки створюються на основі набору спільних вартостей, традицій і символів. Задля цього використовують такі символи, як прапори, монети, гімни, пам'ятники тощо. Членам постійно нагадують про їхню спільну культурну спадщину та спорідненість. Відчуття національної ідентичності стає могутнім засобом самоорієнтації та самовизначення індивіда у світі, крізь призму своєї самобутньої культури та колективної особистості. Такий процес самовизначення та самоорієнтації є ключем до національної ідентичності. Але він також стає елементом, який породжує скепсис і сумніви, щодо критеріїв національного самовизначення та орієнтації. Саме у цьому і полягає проблема національної ідентичності. Невизначеність національних критеріїв та їхній неясний часом довільний характер у деяких працях націоналістів підірвали довіру до ідеології націоналізму, незважаючи на те, що якщо до окремих націоналістичних пропозицій ставились з повагою. В найкращому разі ідея нації видавалася неглибокою і неясною, в найгіршому — безглуздою й суперечливою [10 с.27]. Інтелектуальний скептицизм поєднується із моральним осудом. Існує упередження, що люди нібито ладні розчавити громадські та релігійні права інших етнічних та релігійних меншин, яких не здатна поглинути їхня нація. Таким чином можна казати про те, що націоналізм пропонує конфліктну небезпечну та вузьку легітимацію політичних спільнот, яка неминуче протиставляє одну культурну спільноту іншій. Через велику кількість культурних розмаїть у світі, така ситуація може призвести до політичного виру протистояння. Але націоналізм має і позитивні риси: обстоює культуру меншин, розв'язує кризи ідентичності, відновлює втрачені культури та історії, мотивує до самостійного економічного розвитку, легітимує спільноти, а також соціальну солідарність.

В українському суспільстві тема ідентичності та її зміни є гострою проблемою, адже ті події, що відбуваються в сучасній України, напряму впливають на трансформацію ідентичності кожного жителя нашої країни. Костенко Н. у своїй роботі “Всередині та поза межами ідентичності в культурному досвіді війни”[11] розмірковує про те, що відбувається з ідентичностями у зв’язку із останніми подіями (пандемія та повномасштабне вторгнення Росії в Україну). Після пандемії українське суспільство мало плавно перейти/адаптуватися у новий стан “без пандемії”, в якому відбулися певні зміни і усвідомлення того, що життя вже не буде минулим. Але відбулося російське вторгнення, що змінило цей плавний перехід, і змінився контекст життя українців. Це, в свою чергу, призвело до того, що з’явилась необхідність у нових концептуальних уточненнях щодо невизначеності та множинності розуміння ідентичностей, яка в період пандемії очистилась до внутрішнього і зовнішнього протистояння та поділила простір на “ми” та “вони”. Враховуючи історичні події українського суспільства, а зокрема події на Сході України, які давали свій відблиск у свідомості людей постійною загрозою ескалації, такі події так чи інакше спонукали нас ідентифіковувати свою позицію, певне особисте ставлення, але зараз все змінилося і висновок щодо своєї ідентичності визначився різко та очевидно, порівняно з таким же процесом в період довгого конфлікту на Сході та пандемією. Тож, Костенко Н. каже про те, що у міркуваннях про ідентичність дослідники обов’язково будуть стикатися із двома методологічними перешкодами - невизначеність та множинність у їхніх різноманітних просторах та градаціях.

Пізнання ідентичностей можливе із різних ракурсів, різних дослідників. Дослідниця зазначає, що теоретичний ресурс для референції ідентичності доволі широкий, але Е.Еріксон чітко позначив певні можливості у перетині групового та суб’єктивного досвіду у індивідуальній дії, а також сприйнятті власної самості, її наступності у визнанні Іншими та часу. В цьому випадку розуміння ідентичності відбувається як процес

самовизначення, яке постійно поновлюється, згідно з вимогами співвіднесення себе з соціальною реальністю.

В умовах війни комунітарне “ми” сформоване як контекстуально опосередкована єдність із ціннісним кредо “свободи, гідності, безпеки”, високою довірою до влади та військових, практиками взаємодопомоги, “органічної солідарності” за Дюркгаймом, відштовхуючись від антагоністичного сприйняття протилежного колективного суб’єкта “вони”.[11 с.14]. Перспектива збереження цілісності внутрішнього “я” в умовах, коли рутинні нормативні режими розмиваються, дають збої або конкурують із щойно сформованими, стає непереконливою та невиразною. Це є характерним для стану війни та пандемії. Визначену впевненість індивіда обіцяє співпричетність до собі подібних. Помітними стають типи ідентичності, які практикуються як дотримання певних культурних стилів, які не обов’язково цілком узгоджуються зі звичними для співтовариства. Визначну роль в такому випадку відіграє загроза екзистенційної тривожності та її культурним патернам, це відбувається якщо погодитися із думкою про те, що культура є колективною відповіддю на унікальне людське осмислення власної кінцевості[11 с.15]. Костенко Н. класифікує перше наближення ідентичності з такими культурними стилями так:

1) керування смислами, ціннісними орієнтирами та їхніми мотиваційними алгоритмами;
2) міри поінформованості та сприйнятливості до інформації, цифрової компетентності;
3) уміння розпоряджатися особистим і груповим культурним ресурсом, культурними практиками [11, с.15]

В умовах війни або кризових ситуацій в сучасному світі виділяють цифрову ідентичність, яка винайдена в соціальних мережах і має нову логіку афективної комунікації, цифрову економіку алгоритмів та практики впливу на нове оточення і користувачів соціальних мереж. В цьому випадку соціальні мережі є певною платформою для того, щоб уразливі групи і

персони могли заявити про свої переживання та досвід, контролюють розрізнюваність і переконливість та відповідають завданню оповіщати оточуючих про несправедливе ставлення до них. Також особливістю дослідження ідентичності в умовах війни є те, що окрім домінантної боротьби “ми-вони”, даються взнаки ситуативні фрагментарні ідентичності. Ці ідентичності у наближуванній події миру піддадуть ризику спільну колективну відповідь, яка виникла на те,0 що відбувається та виявлять сумніви у певній сталості яка була перевірена воєнним контекстом єдності.

На сьогодні формуться особливі напрями у дослідженнях ідентичностей, що стосується жертв агресій та воєнних злочинів російської армії. У цих дослідженнях парадигми роботи із травмами стоять поряд з уявленнями про цифрові ідентичності.

Отже, національна ідентичність є багатогранною конструкцією, яка в свою чергу є не тільки політичним та ідеологічним феноменом, а ще й культурним. Вона бере свій початок від етнічної ідентичності, але виступає окремою формою. Національній ідентичності притаманні свої риси та функції, саме завдяки цим функціями ми можемо розмежовувати етнічну та національну ідентичність. Також національна ідентичність має свої проблеми. Основною проблемою виступає націоналізм, він може створювати конфліктну ситуацію у світі, адже має двояку природу, свої позитивні та негативні сторони. В залежності від обставин ідеал та ідентичність можуть виконувати множинні соціальні та індивідуальні функції, які матимуть різноманітні політичні та соціальні наслідки.

Особливим напрямком дослідження ідентичності в умовах війни є дослідження цифрових ідентичностей. Та ситуація коли в умовах стресу та небезпеки, особи яка наражаються на небезпеку або переживають її транслюють це у соцмережі, тим самим використовуючи їх як платформу для оповіщення інших щодо їх переживань та несправедливості.

1.3 Травма як чинник ідентифікаційних процесів

Процеси та події, які наразі переживає та переживало у минулому українське суспільство, є доволі травматичними. Українське суспільство багато знає про Голодомор, ІІ Світову війну, розпад Радянського Союзу, революції в сучасній незалежній Україні, чи можна це вважати колективною пам'яттю та що вона несе у собі? Чи можуть ці травматичні події впливати на свідомість та ідентифікацію індивіда?

Для початку треба окреслити поняття травми. Фізична травма- це певне пошкодження тканин тіла, поріз, опік тощо. Для таких дисциплін як соціологія, психологія, психіатрія, соціальна психологія, медицина тематика поняття травми є граничним. У психології травма розуміється як “рана” у свідомості. Згідно Рона Айермана травма- це рана у свідомості, яка виникає внаслідок емоційного шоку, настільки сильного, що він порушує “усвідомлення часу, себе і світу” і пізніше виявляється у снах та спогадах [12 с.19]. У сучасних соціогуманітарних науках травму досліджують за допомогою різних теорій, а саме: індивідуальної, колективної і культурної травми.

Поняття колективної травми у соціальній теорії набуває поширення у середині 20 ст. Кай Еріксон першим припустив, що травма може створити спільноту, а також визначив поняття колективної травми - це удар по основі соціального життя, що завдає шкоди зв'язкам, які поєднують людей і послаблює основоположне почуття приналежності до колективу[10]. Колективна травма просувається повільно до свідомості тих людей, які від неї страждають, саме тому для неї не є притаманною раптовість. Для спільнот травма стає уособленням тих колективних переживань, які викликані жахливою подією, що зустрілась багатьом. О.Суший[12] каже про те, що колективна травма має множинний характер, вона одночасно виступає, як індивідуальна травма і травма багатьох. Це відбувається тому, що масштаб колективної травми викликає тривожні запитання відносно особистого зв’язку з подією або якимись історичними обставинами (це явище

є індивідуальним виміром), а також згуртовує людей та змушує відчути спорідненість, що викликано можливістю розділити ці переживання з іншими (власне таку згуртованість відчували українці на початку повномасштабного вторгнення).

Іншими провідними науковцями, які працюють щодо теорії культурної травми є Дж. Александер та вже згаданий вище Р. Айерман. Вони кажуть про те, що культурна травма є тоді, коли члени певного співтовариства відчувають, що були змушені пережити певну жахливу подію, яка залишається в їхній груповій свідомості, назавжди залишається в пам'яті та докорінно змінює їхню майбутню ідентичність. Як вже зазначалося колективна травма може розглядатися як сукупність індивідуальних, в цьому і полягає основна відмінність колективної від культурної травми. Концепція культурної травми базується на пережитому травматичному досвіді груп. Наголошують на тому, що саме група повинна відчути травму, а не лише індивід. Згідно Александера та Айермана травма відіграє важливу роль у процесі формування колективної ідентичності. Об'єктом колективної травми виступають зв'язки між індивідами та їх культурні смисли, і власне ці смисли зазнають змін. Специфіка дискурсу культурної травми створює солідарність, збільшує простір для ясності суспільства [12 с.22]. Соціальні групи та національні спільноти, через конструювання культурних травм, на свідомому рівні встановлюють наявність та джерело людських страждань, а також беруть на себе велику відповідальність. В цьому вбачається певний дискомфорт, який загрожує груповому відчуттю ідентичності, а також баченню спільного майбутнього її носіями єдиній репрезентації власного майбутнього. Александер спирається на те, що травма стає культурною тоді, коли вона виходить на колективний рівень, тобто соціальна криза має набути культурний характер. І всі актори мають репрезентувати соціальний біль, як фундаментальну загрозу їх існування, цим вони підтримують культурну травму. В своїх напрацюваннях Д. Александер намагається прояснити, перш за все, яку роль відіграє культурна травма в житті спільноти.

Тобто травма, виникає не в момент самої події, а процесі її репрезентації. У цьому сенсі культурна травма і є соціальним конструктом, який є породжений основною соціальної потребою людини- потребою в солідарності. Загальна історична травма сприяє згуртуванню певної спільноти. Як приклад можна розгядати Голокост, який активізував процес формування ізраїльської ідентичності, а визнання колективної відповідальності за існування нацискього режиму стало потужним фактором підтримки німецької ідентичності 60-х років ХХ ст. Таким чином у Александера акцент з самої травмуючої події, у вивчені травми, плавно зміщується на її репрезентацію. Будь-яка репрезентація включає в себе пений необхідний набір елементів, це такі елементи як: носії травми, публічна аудиторія, конкретна ситуація, яка сприймається як травматична. Зрозуміло, що тільки наявність цих елементів не створює колективну травму, але без хоча б одного з них процес конструювання травми буде неможливим. Р. Айерман[17] уточнює думку Александера, проводячи різницю між дискурсом та наративом. Дискурс характеризує безособовий опис травматичної події(сухий опис, як параграф у підручнику), а наратив -це емоційно насичений опис, який є властивим для власників травм, і саме така схожість афективної реакції дозволяє отримати представникам спільноти додаткове підтвердження своєї колективної ідентичності. Саме тому дослідник позначає травму “як процес, мета якого відновити або переналаштувати колективну ідентичність за допомогою колективного уявлення; це ніби залатає діру в тканині суспільства; травматичні діра змушує “розповідати нові підстави”, заново інтерпретувати минуле, щоб примиритися з потребами сьогодення і майбутнього”[17].

Особливістю історичної травми, точки зору Айермана, є те, що вона може довгий час перебувати у латентному стані, ніби чекаючи збігу необхідних умов для відповідної репрезентації. Історичним прикладом подібної “затяжної” травми він визначає рабство у США, яке до сьогодні зберігає потенційну конфліктогенність у американському суспільстві. Також

він підкреслює, що під рабством він розуміє не сам соціальний інститут, а саме травматичний спогад, який зберігається в колективній свідомості потенційно. Цікавий аспект в цьому контексті набуває проблема міграції. Мігрант в цьому випадку є потенційним носієм культурної травми, бо саме він володіє певним соціальним досвідом, який не відповідає тій ситуації, в якій він в даний момент знаходиться. Сама по собі така невідповідність не здатна запустити процес травматизації, але при наявності додаткових факторів, що можуть з'явитися(економічна нестабільність, невідповідність ціннісних очікувань) відбудеться актуалізація травматичного досвіду. Збіг умов може призвести до виникнення нових "спільнот пам'яті", для яких травмуюча подія буде наділена сакральними характеристиками, а будь-який сумнів в істинності даної події буде викликати якусь неадекватну реакцію.

Національна або культурна травма також вкорінена в подію або серію подій, але не обов'язково проявляється в їхньому безпосередньому переживанні. Цей досвід зазвичай є кимось опосередкований, наприклад може бути ЗМІ, що створює просторово-часову дистанцію між подією та його переживанням. Досвід, який є опосередкований засобами мас-медіа, завжди передбачає виборче конструювання та репрезентацію, оскільки те, що ми бачимо є результатом дій і рішень професіоналів, що саме вони виділяють як значиме і як це потрібно показувати. Тому національна або культурна травма завжди пов'язана з "битвою смислів", боротьбою з подією, яка визначає "природу болю, природу жалю і встановлення відповідальності"[17]. Джеффрі Александер називає це "процесом травми", коли колективний досвід серйозних руйнувань і соціальних криз перетворюється на кризу ідентичності і сенсу.

Важливо розуміти, що наділення травмуючої події сакральними смислами може не збігатися із реаліями минулого. Тут дуже важливо підкреслити, що Аейрман називає травму процесом саме тому, що подія має бути пережита і переосмислена не тільки поколінням очевидців, але і

виявитися частиною колективної пам’яті сучасників і нащадків, увійти в систему взаємопов’язаних образів.

Вивчення подолання травматичних подій актуально для історії нашої країни, “де довгі роки вважали за краще не пам’ятати”, де в зоні антипам’яті виявилося занадто багато подій, отже, катастрофічний досвід не був інтегрований в суспільну свідомість і набув рис недопрацьованої, латентної колективної травми.

При цьому має сенс розведення двох взаємопов’язаних, але все таки різних понять- колективної та культурної травми. Колективна травма - це комплекс психологічних відчуттів, що виникає у очевидців або учасників певного трагічної трагічної події і є загальними, але при цьому в повній мірі не переданим досвідом ані просто виживання, ані подальшого переживання даної ситуації. Культурна травма - це наратив, який вписує подію, що відбулася, в сукупність образів, які є значущими для колективної ідентичності певної спільноти. Культурна травма виникає не в результаті особистостої участі, а за допомогою включеності в соціальні практики передачі сакралізованого канону культурної пам’яті, що включає в себе елементи як героїчного, так і трагічного минулого. Травматичний дискурс, по суті, встановлює додатковий і чи не найважливіший критерій соціального розрізнення - готовність визнати/не визнати наявність історичної події в необхідній інтерпретації. Для цього дискурс повинен володіти такими структурними компонентами:

1. Він повинен пояснити природу болю, тобто містити досить логічні і такі, що не потребують додаткових доказів, твердження про ту шкоду, яку подія, що відбулася, заподіює спільноті. Зокрема, вибудувати кореляцію між трагічними подіями, що стикалися з конкретними індивідами, і потенційними значеннями, яке ці події несуть для інших представників спільноти.
2. Він повинен сформувати образ жертви, в якості якої може виступати як конкретне співтовариство, так і людство в цілому. Травмуючою подія

може бути тільки тоді, коли мається на увазі його певна спрямованість, в іншому випадку воно відноситься до світу природних подій, а не соціальних.

3. Оскільки травматичний дискурс завжди транслюється на певну аудиторію, то він повинен погоджувати події, які відбулися із конкретним співтовариством, з більш широким соціальним контекстом. В ідеальному варіанті подібного дискурсу кожен одержувач повинен відчути причетність до потенційних жертв трагічної події.
4. Він повинен визначитися із кандидатурою винуватця і визначити ступінь відповідальності- індивідуальної або колективної.

Д.Александер наводить приклад, щодо того, чи справді є винуванцями становлення гітлерівського режиму, всі ті хто його обирав?Та не дарма звертається до сучасної історії, яка показала унікальний приклад травматичного дискурсу, де публічне визнання національної відповідальності за Голокост і використання даної травми з метою переконструювання ідентичності.

В Україні протягом періоду незалежності відбулося декілька етапів подій, які здійснювали складний психотравмуючий вплив, що надбудовувався над попереднім. Про це зазначає Суший О.В. і наводить приклад із таких етапів:

Перший- Євромайдан або Революція Гідності відбувався у 2013-2014 роках. Починався як мирний протест, який в результаті став громадянською революцією. Ця революція спричинила великий психологічний тиск, як на учасників, так і спостерігачів по всій Україні, масові побиття та вбивства стали основними чинниками формування травми.

Другий - анексія Криму, з’явився новий кластер психотравмованих осіб- переселенці. А також українське суспільство шокувала втрата частини території, а також усвідомлення реальної загрози із боку Росії, яка нависла над Україною. Власне, саме відчуття небезпеки та розуміння неспроможності держави (політичної влади, Збройних сил України) протистояти військовій

агресії Росії у Криму стало масивною “колективною травматизацією” людей жорсткою дійсністю, що дуже глибоко вплинуло на кожного [18 .с 23].

Третій - збройний конфлікт на Сході виявив єдність війни як процесу і стану розпаду суспільного цілого на частини, зникнення соціальних цінностей та соціальної організації.

На сьогодні, я вважаю, додається ще четвертий етап - повномасштабне вторгнення Росії в Україну 24.02.2022 року. Посилив переміщення осіб з/по території України де велися/ведуться бойові дії. Відбулася ще більша травматизація і на цей раз вона зачепила багатьох, в тому числі українців за кордоном, які в режимі онлайн спостерігали за розвитком подій. Цей етап слугував чинником відмови від російського контенту, мови, в певних випадках і родичів.

Спираючись на концепцію культурної травми Александера та Айермана можна казати про те, що повномасштабне вторгнення Росії в Україну є культурною травмою, яку переживає українське суспільство. Адже українське суспільство відчуло на собі групову травму, яка у подальшому повпливала або впливає на формування їхньої ідентичності.

Отже, українське суспільство за весь період свого розвитку переживало чимало травм. Найбільш значущі на сьогодні, у розрізі історії незалежності є Революція Гідності, анексія Криму, бойові дії на Сході України та повномасштабне вторгнення.

Культурна травма є соціальною травмою, яка переростає у колективну. І може стосуватися не тільки тих, хто пережив травму, а і тих, хто про неї чув та спостерігав за нею. Культурна травма у своїй суті є подією, яка має загрозливий та небезпечний характер і власне, так і сприймається всіма індивідами, залишаючи у їхній пам’яті та свідомості слід, а також змінюючи структуру їх ідентичності. Одним з дослідників, як працюють над культурною травмою є Дж.Александер та Р.Айерман. Наявна культурна травма у суспільстві, прямо впливає на формування ідентичності або її зміні.

1.4 Поняття та критерії адаптації: синтез соціокультурного та ресурсного підходів

У зв’язку із повномасштабним вторгненням збільшилась кількість ВПО в Україні і також побільшано різних проблем, які так чи інакше стосується внутрішньо-переміщених осіб. Адаптація ВПО є чи не одним із найважливіших дослідницьких питань сучасних дослідників.

Поняття адаптації є міждисциплінарним, воно використовується у медицині, економіці, соціології, психології тощо. І окреслює певну функцію пристосування до навколишнього середовища. Для нас важливим є виокремити поняття соціальної адаптації. Соціальна адаптація може бути і процесом, і результатом. Різні соціологи по різному розглядають соціальну адаптацію. За розуміючою соціологією М.Вебера соціальна адаптація обґрунтовується цілераціональністю. З мірою розвитку суспільства індивід починає думати та діяти більш раціонально, що згодом веде до проникнення в суть. В цьому полягає проблема соціальної адаптації, адже вона постійно розвивається та пристосовується до обставин, в яких опинилася людина[19 с.85]. Г. Спенсер використовує поняття кооперації, під ним розуміється інша межа адаптації, і означає, що соціальна адаптація вимагає, щоб окремі організми пристосовувалися до потреб процесу, який виявляє підтримку соціального життя загалом. Концепції Р.Мертона та Ж.Піаже засновані та тому, що розглядають процес адаптації як зустрічний процес соціального середовища та суб’єкта. Р.Мертон представляє соціальну адаптацію як баланс потреб і санкцій соціального середовища та соціального чинника. Також дослідник вважає, що соціальна адаптація спрямовується цілісно-нормативними комплексами соціальної системи. Він розділяє її на форми: конформізм, інновація, ритуалізм, ретритизм та заколот. Г. Спенсер визначає соціальну адаптацію як безперервну підтримку відповідності внутрішніх відносин до зовнішніх [20 с.31]. Т.Парсонс соціальну адаптацію розглядає через систему індивід-суспільство та вважає, що соціальна система представляє собою раптовий результат процесу взаємодії її компонентів.

Дослідник говорить про те, що будь-яка соціальна система спроможна вирішити багато проблем, проте Парсонс виділяє декілька основних комплексів проблем:

- Проблеми, що стосуються раціональної організації та розподілу власних матеріальних, людських, культурних ресурсів визначеними способами, що забезпечують досягнення певних поставлених цілей.
- Проблема визначення головних цілей та підтримка процесу для їх досягнення.
- Проблеми інтеграції, яка визначає засоби організації адаптаційної діяльності, а інтеграція і підтримка мотивації – сферу «експресивної діяльності»[20 с.31].

Також дослідник зазначив, що наведені вище функціональні особливості соціальної системи викликані закономірним розвитком суспільства та індивіда, де соціальна адаптація має подібність до системи ціннісних орієнтацій, і відіграє одну із вагомих спонукальних значень. Проте, значущість виокремлені проблеми одержують лише в сукупності, у системній взаємозалежності, в якій відносини визначаються через систему взаємних зв’язків суспільства та індивіда.

Адаптація внутрішньо-переміщених осіб на сьогодні є однієї із проблем як наукового поля, так і державного регулювання. Переселяючись у нове місце ВПО потребують допомогу у забезпеченні базових потреб. Саме тому адаптацію переселенців можна умовно поділити на такі типи: економічна, медична, психологічна, соціальна, тощо. У медичній науці вивчається стан здоров'я переселенців, психологічна наука зосереджується на їхньому психологічному стані та його відновленні, економіка- на витратах відносно ВПО, відновленні їх професійної діяльності та отримання можливості працевлаштування на ринку праці. Соціологія ж, у свою чергу, фокусується на взаємодії переселенців із новим культурним середовищем та можливою трансформацією ідентичностей.

Адаптацію ВПО науковці розглядають за допомогою різних підходів, вони виокремлюються на соціокультурний та ресурсний (здебільшого стосується економічної сфери). Доцільним в цій роботі виявляється соціокультурний підхід, в рамках якого адаптацію розглядають як подолання шоку від зміни постійного, звичного культурного оточення та необхідність пристосовуватися до іншої культури, і також знаходження способу співіснування ідентичностей ВПО з ідентичностями приймаючих громад. У ресурсному підході адаптація визначається як процес пристосування до втрати певної частини ресурсів, які мали переселенці до переміщення, а також вивчається отримання доступу до нових необхідних ресурсів. За Д. Райаном, Ч. Бенсоном та Б. Дулі ресурси поділяються на чотири групи: особисті, соціальні, матеріальні та культурні. Після переміщення ВПО можуть вдаватися до стратегії відновлення ресурсів: заміщення або зміни.

Тітар І.О. у своїй роботі “Поняття та критерії адаптації й інтеграції внутрішньо переміщених осіб і умови скасування статусу переселенця” [4 с.59] у вигляді таблиці подає відмінні характеристики соціокультурного та ресурсного підходу (див. табл. 1).

Таблиця 1

Характеристика соціокультурного та ресурсного теоретико-методологічних підходів до аналізу адаптації та інтеграції ВПО

Соціокультурний підхід	Ресурсний підхід
Увага здебільшого до внутрішнього світу ВПО	Увага здебільшого до зовнішніх атрибутів ВПО
Важливість суб’єктивного	Важливість об’єктивного
Центральні поняття – культура та ідентичність	Центральне поняття – ресурси

У соціокультурному підході співіснування та зближення ідентичностей переселенців та оточуючих може відбуватися за допомогою двох шляхів: асиміляції та мультикультуралізму. Вибір одного із шляхів обгрунтовується відмінностями між ВПО та приймаючою групою. Це залежить від того наскільки різною є соціальна, політична та культурна відмінність ВПО з приймаючою громадою, і як вона сприймається громадою, як загроза або можливість.

Загалом виокремлюють такі види адаптації ВПО:

- у рамках соціокультурного підходу- подолання певного психологічного стресу, який був викликаний фактором переміщення до нової громади;
- у рамках ресурсного підходу- отримання певної інформації щодо розташувань та наявності ресурсів, які є необхідними для забезпечення базових потреб ВПО.

Адаптація є короткочасним процесом, на відміну від інтеграції. Існує три форми розв’язання довгострокових проблем ВПО, тобто інтеграці:

- місцева інтеграція, або інтеграція у тих місцях, куди першочергово перемістилися ВПО;
- інтеграція у новому місці проживанні в інших частинах країни;
- повернення до попереднього місця проживання, реінтеграція.

У рамках вище розглянутих підходів інтеграція має такі виміри:

- соціокультурний підхід - зміна ідентичності та культурне навчання,
- ресурсний підхід - економічна інтеграція, доступ до ринку праці, інтеграція у сферах охорони здоров’я, освіти тощо.

Загалом існує декілька стратегій адаптації. Дж. Беррі виділяє чотири основних: асиміляція, сепарація, маргіналізація та інтеграція. Детальніше про кожну з цих стратегій:асиміляція- це тип акультурації, в процесі якого мігрант повністю ідентифікується з новою культурою, при цьому повністю заперечуючи своє приналеження до своєї етнічної меншини. Сепарація - в цьому випадку, група зі своїми членами відмовляється від комунікації з іншими, це відбувається задля збереження позитивного “ми” образу. Маргіналізація - в цій ситуації мігрант не ідентифікує себе ні з культурою меншості, ні з культурою більшості. Інтеграція- один із варіантів акультурації, в якому кожна із груп, що взаємодіють, та представники цих груп зберігають свої ідентичності, але разом з тим об'єднуються в єдине суспільство на значущій підставі. В своїх дослідженнях Дж. Беррі довів, що ті мігранти, які обирають для себе шлях інтеграції менше піддаються дискримінації, ніж ті, хто обирає стратегію маргіналізації або сепарації.

Отже, поняття адаптації та інтеграції є міждисциплінарним та має багато визначень. Але для моєї роботи важливим є окреслити ці поняття з погляду соціології. Багато соціологів займалися окресленням понять адаптації та інтеграції. Адаптацію та інтеграцію можна визначати і як процес, і як результат. В моїй роботі адаптація та інтеграція визначається як процес. Основними підходами за допомогою яких можна аналізувати адаптацію та інтеграцію є соціокультурний та ресурсний. Соціокультурний характеризується увагою до внутрішнього світу внутрішньо-переміщених осіб, важливістю суб'єктивного та центральними поняттям тут виступають поняття культури та ідентичності. В рамках ресурсного підходу увага прикута до зовнішніх атрибутів ВПО, важливості об'єктивного та центральним поняттям виступають ресурси. Якщо співвідносити ідентичності з адаптацією та інтеграцію, то тут доцільно використовувати соціокультурний підхід. Якщо казати про адаптацію, пов'язану із матеріальними благами ВПО, то ресурсний підхід виявляється більш вдалим для аналізу.

Висновки до розділу 1

Отже, основні поняття роботи на які я спираюся це- інтеграція, ідентичність, травма та адаптація. Кожне з понять окреслено за допомогою певних соціологічних підходів, теорії, концепцій.

Основне робоче визначення інтеграції в моїй роботі це процес, в ході якого ВПО та місцеві мешканці налагоджуються своє спілкування, приймають закони, правила, традиції тощо іншої соціальної групи. Вона може відбуватися на основі самоогрранізаційного устрою, де члени групи самі відтворюють шляхи/сценарії інтеграція. Або організаційного-інтеграція під примусом інституту влади тощо.

Ідентичність та її зміна є важливою складовою успішної інтеграції ВПО. ОСновне визначення ідентичності- це самоусвідомлення індивідом своєї приналежності до тієї чи іншої групи. Також варто казати про групову ідентичність- це включеність індивіда у спільноту, яка підкріплена тими чи іншими суб'єктивними почуттями. Ідентичність формується в процесі соціалізації, і тут варто припустити, що в ході адаптації у новому соціальному середовищі ВПО можуть проходити процес трансформації ідентичності.

Культурна травма є однією з основ зміни ідентифікаційних процесів суспільства. Адже культурна травма має колективних культурний рівень. Члени суспільства що відчувають культурну травму не обов'язково мають бути ті хто пережив її особисто травму. Культурна травма є наслідком репрезентації жахливої події, яка відображається у свідомості не одного покоління.

Адаптація на відміну від інтеграції є короткочасним процесом. ВПО першочергово при переміщенні проходять стадію адаптації. Цю адаптацію можна розглядати з кута соціокультурного та ресурсного підходів. Соціокультурний підхід трактує адаптацію, як пристосування у сфері соціального та культурного життя. Ресурсний- адаптація до втрати того, що

мали ВПО до переміщення, а також накопичення, здобуток нових ресурсів для забезпечення базових потреб.

РОЗДІЛ 2. ПРАКТИКИ АДАПТАЦІЇ ТА ІДЕНТИЧНОСТІ ВПО В УМОВАХ ВІЙНИ

2.1 Локальні практики адаптації в умовах війни на прикладі ВПО у Івано-Франківську

Отже, в попередньому розділі я окреслила, що таке соціальна інтеграція- це процес зближення, перейняття інших цінностей, взаємодія не на основі загальної соціалізації й збігу цінностей. Інтеграція внутрішньо переміщених осіб є надважливою. Тому що саме тоді, коли ВПО будуть інтегровані, не буде створюватися конфліктних ситуацій між ВПО та місцевими жителями.

Саме питанням інтеграції внутрішньо-переміщених осіб було присвячене опитування “Суспільні настрої в Івано-Франківську: містяни та переселенці”, проведене соціологічною групою Рейтинг на замовлення ГО “Агенція відновлення та розвитку” 20-30 жовтня 2023 року. Опитування було проведено методом face to face інтерв’ю, вибіркова сукупність складається із 800 жителів Івано-Франківська та 400 внутрішньо-переміщених осіб.

Очевидно, що людині для життя потрібно забезпечувати базові потреби. В сучасному світі ці базові потреби забезпечуються грошима. Саме так, ми купуємо їжу, одяг, оплачуємо витрати на житло тощо. Внутрішньо-переміщені особи на новому місці повинні шукати роботу або якісь інші можливості заробити, десь жити. Робота на новому місці є одним із головних процесів та результатів інтеграції.

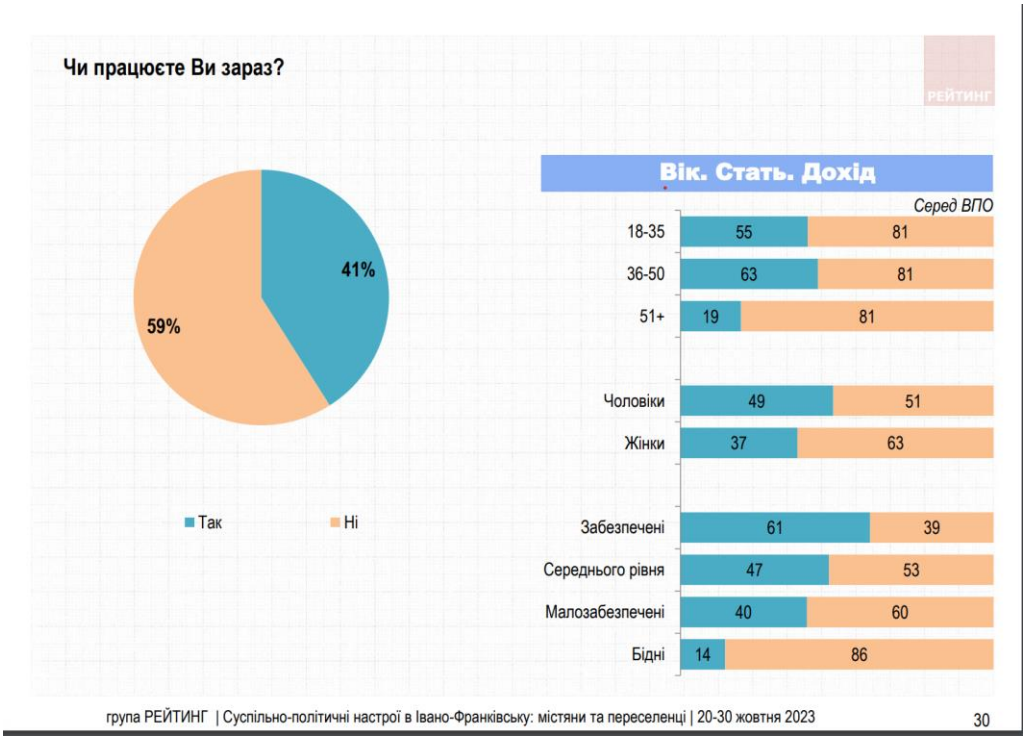

Рис.2.1.1 Працевлаштовані ВПО за віком, статтю, матеріальним статком [19]

На рисунку 2.1.1 наведено відповідь ВПО на питання про роботу. Як ми бачимо серед ВПО, 81 респондент у віці від 18-35 років наразі не працює та 55 осіб працює. Більшість молоді-ВПО не працює, це можна пояснити тим, що у віці від 18 років молодь може навчатися у закладах освіти.

Як було сказано, інтеграція - процес зближення. Процес зближення можна відстежити у відносинах між переселенцями та місцевими жителями. Враховуючи, що ми розглядаємо опитування серед жителів Івано-Франківська, то постає питання мови, адже ВПО часто можуть розмовляти російською мовою.

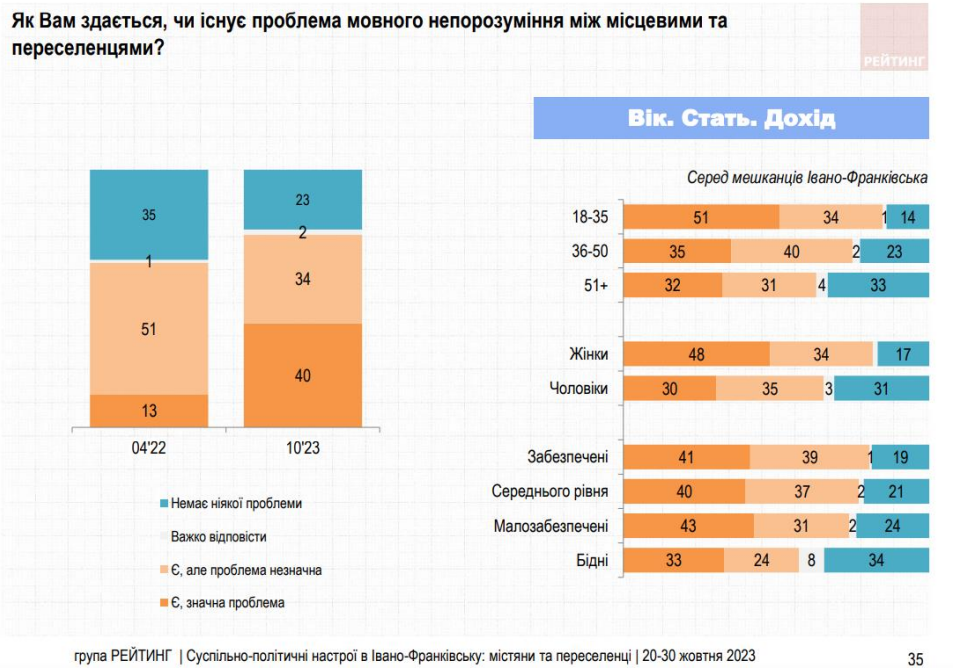

Рис. 2.1.2. Ставлення мешканців Івано-Франківська до проблеми мовного непорозуміння [19]

Серед мешканців Івано-Франківська станом на 2023 рік близько 74% вважає, що в тій чи іншій мірі існує проблема мовного непорозуміння між місцевими та переселенцями. Серед молодих людей 51% вважає, що є значна проблема, 34% - є, але незначна проблема, 14% - вважають, що немає ніякої проблеми.

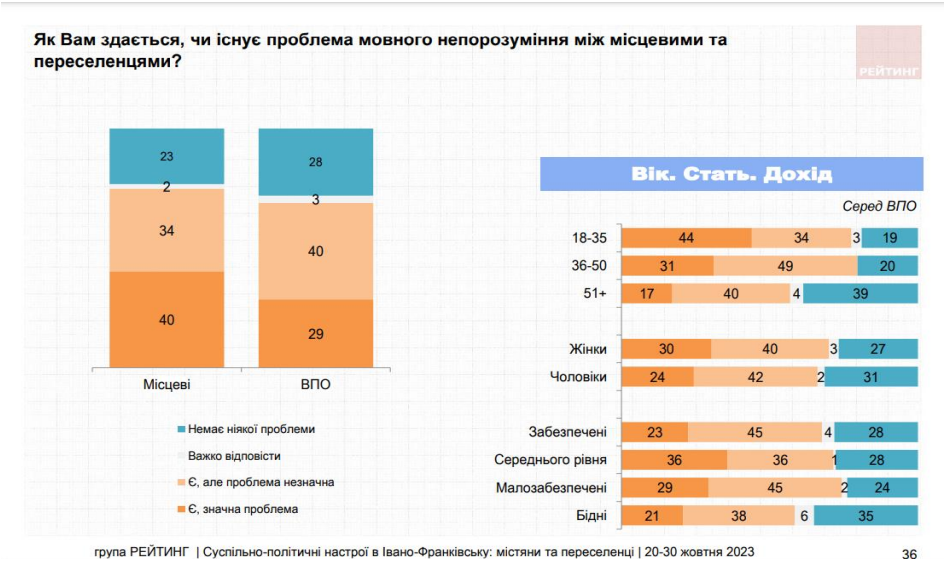

Рис. 2.1.3. Ставлення ВПО в Івано-Франківську до проблеми мовного непорозуміння [19]

Загалом серед ВПО близько 69% внутрішньо переміщені особи в тій чи іншій мірі вважають, що існує проблема мовного непорозуміння між місцевими та переселенцями. Серед молоді-ВПО 44% вважають, що є значна проблема мовного непорозуміння, 34%-є, але незначна проблема, 19%-вважають, що немає ніякої проблеми. Тож, місцеві в більшій мірі вважають, що існує проблема мовного непорозуміння, ніж ВПО.

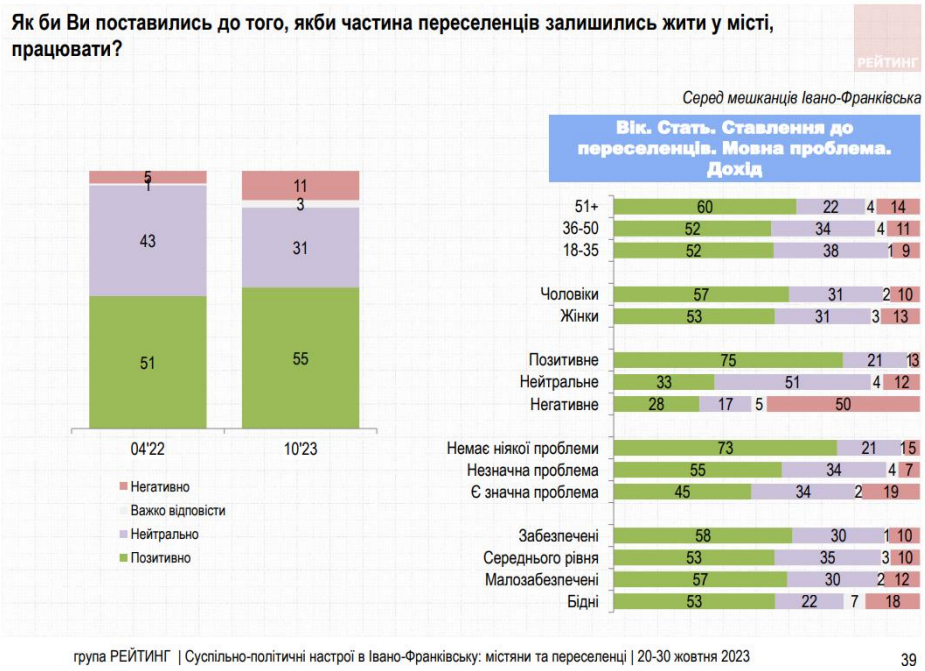

Рис. 2.1.4. Ставлення мешканців Івано-Франківська до можливості ВПО залишитися жити у місті, працювати [19]

55% місцевих жителів позитивно поставилися б, якби частина переселенців залишились жити у місті. 31%- нейтрально поставилися б до цього, 11% - негативно. Серед молодих місцевих мешканців 52% поставилися позитивно, 22% - нейтрально, 14% - негативно. Якщо порівнювати із старшим населенням 51+, то молодь більш нейтрально відноситься до того, якби частина переселенців залишились жити у місті.

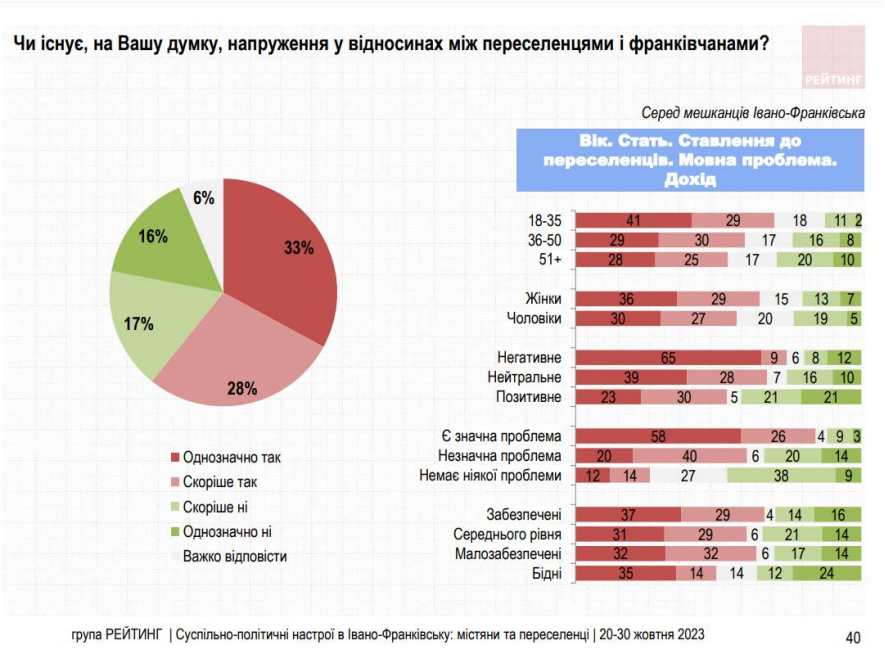

Рис. 2.1.5. Оцінка мешканцями Івано-Франківська наявності напруження у відносинах між переселенцями і франківчанами [19]

Напруженість у відносинах між ВПО та місцевими мешканцями також може бути показником, чи інтегрувалися ВПО до приймаючої громади. Більшість мешканців вважають, що існує напруження між ними та переселенцями в тій чи іншій мірі, і це 61%. 33% в тій чи іншій мірі вважають, що немає напруження. Серед молоді Івано-Франківська 41% вважає, що однозначно існує напруження, 29%- скоріше існує, 11%- скоріше ні, і 2%-однозначно ні. Серед категорії 51+, 28% вважає, що однозначно існує напруження, 25%- скоріше існує, 20%- скоріше ні, і 10% - вважають, що однозначно немає напруження. Тут ми бачимо, що більш радикальна, щодо думки про напруженість між місцевими жителями та ВПО молодь, ніж населення 51+.

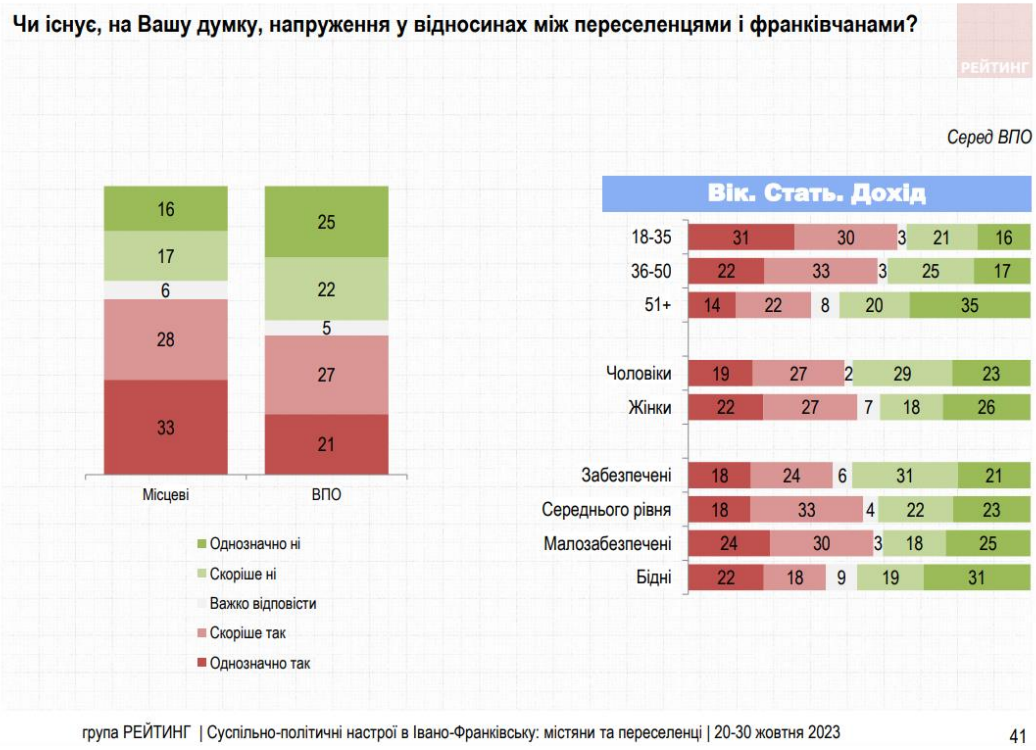

Рис. 2.1.6. Оцінка мешканцями Івано-Франківська наявності напруження у відносинах між переселенцями і франківчанами [19]

Серед ВПО в тій чи іншій мірі вважають, що існує напруження між місцевими та ВПО 48% респондентів. А 47% вважають, що в тій чи іншій мірі не існує напруження у відносинах. Серед молоді-ВПО 31% вважає, що однозначно існує напруження між місцевими та переселенцями, 30%-скоріше існує, 21% вважає, що скоріше немає напруження і 16%- вважають, що однозначно немає напруження. Серед категорії 51+ 35% вважають, що однозначно немає напруження у відносинах між ВПО та місцевими, 20%-скоріше ні, 22%-вважають, що скоріше є напруження, 14%, що однозначно так. Тож, порівняно із старшими людьми ВПО, молодь-ВПО у більшій мірі вважає, що існує напруження у відносинах між переселенцями та місцевими. Щодо порівняння молоді-ВПО та молоді Івано-Франківська, то відсоток місцевої молоді, яка вважає що існує напруження у відносинах, дорівнює 70%, а серед переселенців - 61%.

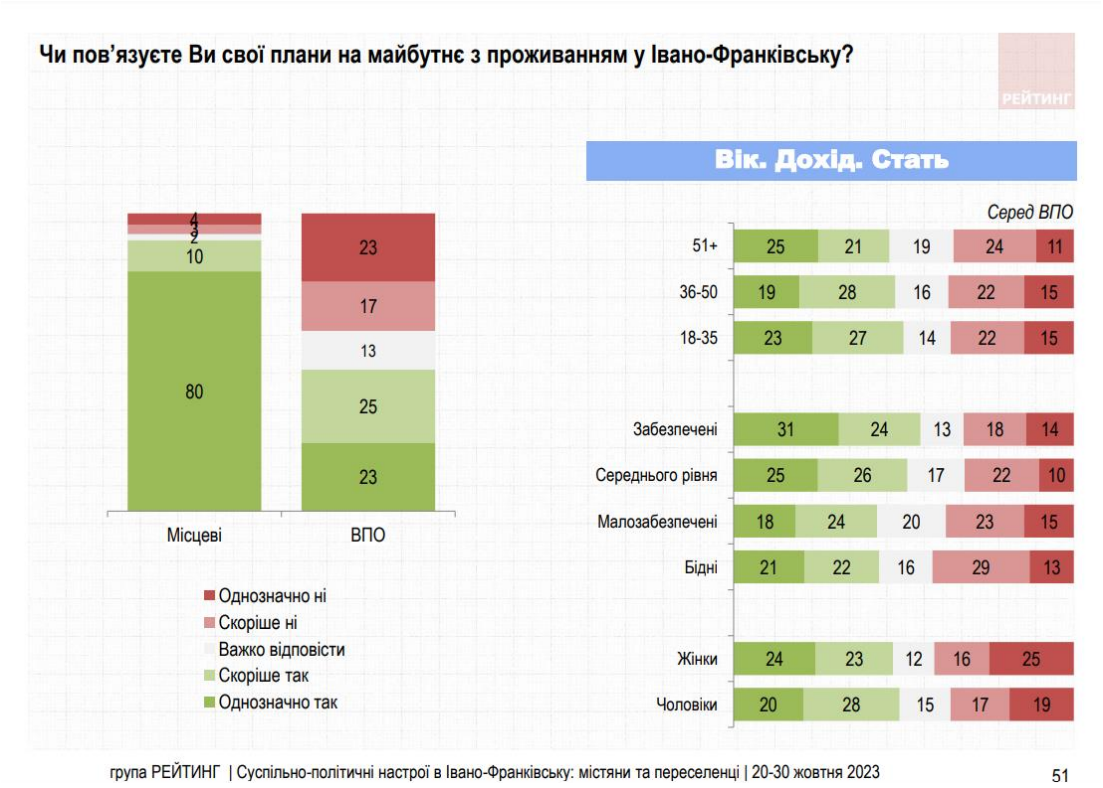

Рис. 2.1.7. Плани на майбутнє ВПО, пов'язані з проживанням в Івано-Франківську [19]

На рисунку 2.1.7 зазначено розподіл відповідей на запитання: "Чи пов'язуєте Ви свої плани на майбутнє з проживанням у Івано-Франківську", це питання може дотично стосуватися інтеграції, а точніше є результатом вдалої або невдалої інтеграції. Тож серед молоді-ВПО 23% респондентів однозначно пов'язують своє майбутнє з проживанням у Івано-Франківську, 27% скоріше пов'язують, 22% скоріше не пов'язують, 15% однозначно не пов'язують своє майбутнє із проживанням Івано-Франківську, 14% респондентів обрали відповідь «важко відповісти». Отже, наразі більшість пов'язують своє майбутнє із проживанням в приймаючому місті, трохи менше молоді-ВПО не пов'язують своє майбутнє із проживанням у Івано-Франківську.

Отже, для дослідження інтеграції у Івано-Франківську були обрані дані дослідження "Суспільні настрої в Івано-Франківську: містяни та переселенці" 20-30 жовтня 2023 року, яке було проведено соціологічною групою Рейтинг. Як виявилось, респондентами визначається проблема мовного непорозуміння, при цьому серед мешканців міста вона зазначається

в більшій мірі, ніж серед ВПО. При цьому більшість молоді місцевих мешканців позитивно ставляться до того, якби частина переселенців залишилися жити у місті, працювати. Щодо напруження у відносинах, більшість мешканців вважають, що напруження є, серед молоді-ВПО більшість також вважає, що напруження є, але цей відсоток менший, ніж відсоток серед молоді місцевих. Половина опитаних молоді-ВПО пов'язують свої плани на майбутнє з проживанням у Івано-Франківську. Тож можна зробити висновок, що інтеграція молоді-ВПО в Івано-Франківську наразі триває, бо як ми побачили, відповіді щодо напруженості у відносинах, мовного непорозуміння, та планами на майбутнє залишитися у місті, розподіляються з великим відсотком позитивних та з немалим відсотком негативних відповідей, в деяких випадках розподіл здійснюється майже навпіл. Це свідчить про двоякість сприйняття сторонами один одного та відповідних ситуацій взаємодії і потребує подальшого дослідження, передусім із застосуванням якісної методології, яка дає можливість поглибити розуміння причин і умов (не)задоволеності процесами інтеграції ВПО як з боку місцевих мешканців, так і з боку внутрішньо переміщених осіб.

2.2 Бар’єри інтеграції ВПО

При адаптації та інтеграції в нове соціальне середовище ВПО стикаються із багатьма бар’єрами, якщо казати про осіб, які перемістилися в зовсім іншу частину країни, то найочевиднішим бар’єром може виступати мова, а точніше говірка або діалект, який не кожен може зрозуміти. Також можуть виникати бар’єри у винаймі житла, отриманні послуг тощо. Це може відбуватися через упереджене ставлення мешканців приймаючих територіальних громад до внутрішньо-переміщених осіб.

Явище ксенофобії є важливим для дослідження не тільки у соціології, а й інших соціогуманітарних науках. Загалом ксенофобію розглядають як явище нетерпимості до “іншого”, неприйняття, ненависті до “чужого” тощо. Поняття ксенофобії є протилежним до поняття толерантності. В сучасних контекстах в умовах глобалізації та інтенсивних міграційних процесів ксенофобія часто отримує форми мігрантофобії. Так як ксенофобія - це неприйняття іншого, ми можемо говорити, що ксенофобія може існувати по відношенню до ВПО. Адже, фактично вони є чужими у приймаючих громадах. Тому, якщо рівень ксенофобії стосовно ВПО буде низький, можна припускати, що інтеграція була успішною, бо місцеві не сприймають їх як чужих. Київським міжнародним інститутом соціології з 1994 року проводиться дослідження ставлення населення України до деяких етнічних і соціальних груп. Це дослідження проводиться на основі шкали Е. Богардуса, яка була адаптована Н.Паніною. Тож, у березні 2023 року було проведено дослідження щодо ставлення до біженців, внутрішньо-переміщених осіб, до російськомовних громадян та до деяких категорій населення України.

Згодні допустити представників цих груп як...	Біженці, які зараз знаходяться за кордоном	Внутріш-ньо переміще-ні особи (ВПО)	Українці, які опинилися на окупованій території після 24 лютого 2022	Російськомовні громадяни України	Громадяни України, які є росіянами за націона-льністю
...членів родини, друзів, сусідів, колег	45.6	52.8	44.2	43.2	28.9
...жителів України	41.5	41.8	45.7	42.7	34.6
...гостей України	8.4	4.5	3.6	7.5	14.0
Не пускав би в Україну	4.5	0.9	6.5	6.6	22.5
Разом	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
Середня соціальна дистанція	3.67	3.37	3.73	3.83	4.71

Рис. 2.2.1. Ставлення українських громадян до деяких категорій населення України [20]

Тож, на рисунку 2.2.1 ми бачимо, що 52,8% згодні допустити ВПО як членів родини, друзів, сусідів, колег. 41,8%- як жителів України. І лише 4,5%- як гостей України та 0,9% не пускали б їх в Україну. Індекс соціальної дистанції дорівнює 3,37, якщо порівнювати із іншими групами, то ВПО мають найнижчий показник. Тож велика кількість українців згодні допускати близько до себе внутрішньо-переміщених осіб. Це пояснюється тим, що багато українців наразі мають родичів ВПО, або сусідів, знайомих тощо. Також це може пояснюватися через єдність, яку зазнали українці на початку повномасштабного вторгнення.

У статті «Стратегії та виклики інтеграції внутрішньо переміщених осіб у територіальних громадах в умовах воєнного стану» дослідники І. Шапошникова та І. Пристай спробували узагальнити основні виклики для приймаючих громад та ВПО щодо перебігу соціальної інтеграції. В результаті вони виділили три групи таких викликів, а саме: соціальні та культурні виклики (відмінності мови, звичаїв, традицій, прояви стереотипного ставлення до інших, що може призводити до соціальної ізоляції та відчуття відчуженості, крім того, окремо слід розглядати цю проблему крізь призму тієї категорії ВПО, яка зазнала значних психологічних травм в результаті втрати близьких, втрати домівки, насильства тощо); економічні виклики (пов’язана з обмеженнями в працевлаштуванні,

відсутністю стабільного матеріального статку, що може підвищувати соціальну вразливість ВПО, обмежуючи їх доступ до житла, освіти, медичних послуг тощо); інфраструктурні виклики (пов'язані безпосередньо з житловими проблемами та труднощами доступу до різноманітних соціальних послуг). Зазначимо, що саме житлова проблематика є однією з найбільш вирішальних у виборі ВПО залишатися за місцем знаходження.

Тож долання зазначених бар’єрів інтеграції ВПО у місцеві громади в умовах воєнного стану вимагає комплексного підходу та взаємодії між різними сторонами, їхніх злагоджених дій та інноваційних підходів. Вирішення цих проблем не лише сприятиме успішній інтеграції ВПО, але й створить основу для нових напрямків розвитку та нових платформ соціальної згуртованості в громадах.

2.3 Досвіди інтеграції внутрішньо переміщених осіб у фокусі місцевих телеканалів: медійний дискурс ВПО як чинник інтеграції

Одним із найбільш ефективних засобів формування й поширення забобонів у сучасному світі є інституціональна їхня підтримка з боку влади та засобів масової інформації. Роль ЗМІ у сучасному інформаційному світі є чи не вирішальною. Саме завдяки ЗМІ великим потоком у масову свідомість передається так звана «расова інформація», яка базується на протиставленні Своїх та Чужих. Одночасно саме ЗМІ можуть стати найефективнішим засобом формування толерантного ставлення до груп Інших та сприяти налагодженню продуктивного діалогу між різними спільнотами. В поліетнічних контекстах саме медіа відіграє ключову роль в формуванні ефективної міжкультурної/міжетнічної взаємодії, зокрема, завдяки використанню таких прийомів:

- Розглядаючи проблеми міжетнічної/міжкультурної взаємодії, необхідно запрошувати до розмови експертів-правознавців, етнологів, соціологів, політологів, звертатися до них за коментарями в складних ситуаціях.
- Велике значення має вибір номінації при обоговоренні національних та культурних проблем.
- Неприпустимо використання образливих найменувань етнічних груп, глузувань над їх культурою та мовою (відтворення фонетичних та інших особиливостей чужої мови, образливі для носіїв).
- Не треба згадувати етнічну характеристику персонажа, якщо вона не пов’язана із сутністю справи, зокрема при описі кримінальних подій
- Важливо показувати позитивний досвід подолання етнічної роз'єднаності, загальні інтереси громадян незалежно від їхньої етнічної приналежності
- Доцільною є інформація про культурні традиції та свята етнічних груп, що подається зазвичай з позитивною оцінкою і нейтральною фіксацією етнічних розбіжностей.

Зазначені принципи міжетнічної толерантності ЗМІ видаються дуже актуальними і в контексті розгляду питання формування толерантного ставлення до ВПО у приймаючих громадах як одного з ключових чинників забезпечення умов їх успішної інтеграції.

З метою дослідження ролі медіа у процесах інтеграції ВПО звернемося до кейсу медійного висвітлення історій ВПО на прикладі телевізійних інтерв'ю, які проводилися місцевим телеканалом міста Кам'янського "ТРК МІС" протягом листопада 2023-березня 2024 року.

Згадки про 24.02.2022 рік для кожного українця є болючою темою та колективною травмою, але для групи внутрішньо-переміщених осіб із зони бойових дій або окупації - це не тільки колективна, а і індивідуальна психологічна травма. Переїзд, адаптація та інтеграція є викликом для ВПО.

Такі біографічні історії є своєрідним узагальненим досвідом інтеграції ВПО, які стають, з одного боку, певним узагальненням досвіду самих ВПО, а з іншого боку, узагальненням умов інтеграції ВПО як показника толерантності і активної соціальної підтримки з боку приймаючої сторони. В цьому сенсі медійне висвітлення подібних історій є своєрідним простором взаємодії між стороною, що приймає (адже інтерв'ю бере журналіст місцевого телеканалу), і стороною, що інтегрується (ВПО). Безумовно, такий формат взаємодії накладає певні обмеження і висвітлює передусім ті аспекти досвіду ВПО, які можуть бути визнані стороною, що приймає. Але не дивлячись на ці обмеження, подібні медіа сюжети можуть розглядатися як важливий інструмент формування толерантного ставлення до категорії ВПО та сприяти зближенню між переміщеною та приймаючою сторонами.

Для аналізу я буду використовувати телевізійні інтерв'ю, які проводилися місцевим телеканалом міста Кам'янського "ТРК МІС". Цей телеканал створив окрему рубрику, в якій беруть інтерв'ю у внутрішньо-переміщених осіб, які наразі перебувають у місті Кам'янське Дніпропетровської області. Використовуватимуться 4 репортажі про чотирьох переселенців з Донецької та Луганської областей, які перемістилися у 2022 році.

Отже, головні питання, на які я спробую знайти відповідь: Де проживала внутрішньо-переміщена особа до 24.02.2022 року? Як опинилася у Кам'янському? Чи цілеспрямовано обирала це місто для переселення? Як пережила перший день початку повномасштабного вторгнення? Через який час виїхала з зони бойових дій/окупації? Яке відношення від місцевих мешканців відчули до себе переселені, коли тільки-но приїхали у Кам'янське? Що саме допомогло їм впоратися із тяжким процесом адаптації та інтеграції? Чи мають наразі роботу? Які плани на майбутнє мають?

Перше інтерв'ю, яке було проаналізовано, проводилося із жінкою Людмилою. Сама Людмила родом із Кіровоградщини, але біля 30 років прожила на Донеччині. Опинилася там після навчання в університеті. До повномасштабного вторгнення жінка проживала у селі Іванопілля на Донеччині. Своє постійне місце проживання жінка із сім'єю покинула 24 березня 2022 року, через місяць після повномасштабного вторгнення, остаточне рішення про виїзд прийняла через попадання ворожого снаряду недалеко від їхнього будинку. До Кам'янського вирішили переїжати, бо жінка мала тут знайомих. Спочатку Людмила та її сім'я оселилася в селищі недалеко від міста, а потім винайняла квартиру у самому місті. Респондентка за фахом - вчителька української мови та літератури, тому під час складного етапу адаптації рятувалася проведенням онлайн-уроків зі своїми учнями. Про отриману психологічну травму та складність сприйняття "нової" реальності можна зрозуміти зі слів жінки: "...ми були здивовані, що тут люди ходять. От. Тривога, а вони ходять. Вони не бояться! Потім ми звикли до того, що це нормально. Заспокоїлися.". З червня 2023 пані Людмила викладає українську у благодійній організації для дітей переселенців. Про спілкування з ВПО респондентка каже: "Ми всі однакові. Ми знаємо, як це втратити свій дім. Ми всі один одного розуміємо." З цього можна зробити висновок, що жінці більш комфортне спілкуватись із членами своєї групи-ВПО. Плани на майбутнє жінка вбачає у поверненні додому. А також про її рішучість у поверненні додому, свідчить і те,

що вона збирає матеріали для музею про учнів на фронті: “...зв’язуюся. Збираю матеріал зараз, щоб у нас, у музеї залишилася пам’ять.”

Друге інтерв’ю проводилося із жінкою Оленою. Народилася жінка у смт Білокуракине, згодом у 2013 році переїхала у м.Попасна. За фахом-психологиня. До переміщення психологиня мала відкрити свій “простір” для роботи у Попасній, навесні 2022 року. Перший день війни жінка разом із сім’єю зустріла в смт Білокуракине, сім’я перебувала в окупації, згодом, щойно з’явилася можливість, виїхала на підконтрольну Україні територію. Дніпропетровську область для переселення вибрали випадково, родина не мала тут знайомих чи родичів. Одразу після переміщення респондентка оселилася в селищі недалеко від Дніпра у небайдужих людей, згодом вирішила переїжджати. Цілеспрямованої мети переїхати в місто Кам’янське не мала, проїжджаючи повз селище біля Кам’янського “...відчула, що це їхнє місце…”. Після переміщення жінка почала займатися благодійністю, а саме підтримувати таких же переселенців як вона - з сім’єю організувала простір, де видавала гуманітарну допомогу. З приміщенням їй допоміг місцевий голова. Про місцевих жителів приймаючої громади жінка відзивається тепло та з вдячністю:” ми жили в будинку в якому зовсім не було комунікацій… нам носили: унітаз, ванну, кроваті… за тиждень це все робилося завдяки людям які нас прихистили.” Зараз жінка вже 2 роки працює у благодійномі фонді, де надає психологічну консультацію дітям та жінкам- переселенкам. Процес адаптації у жінки проходив через певну стадію прийняття: “ коли я приїхала сюди, я не консультувала (психологічні консультації), я спочатку знайшла себе.” У лютому 2024 року жінка мала відкрити жіночий клуб у місті, за грантові кошти, які надала благодійна організація. Плани на майбутнє вбачає у придбанні власного будинку, як був у них в Попасній.

Третє інтерв'ю проводилося з жінкою з Краматорська, за фахом жінка - художниця. Жінка має 28 років художнього стажу. В перші дні війни жінка виїхала з Краматорська до селища недалеко від Ізюму, через страх, що місто візьмуть у оточення. Жінка каже про те, що вони спостерігали за тим, як Ізюм

беруть в окупацію. Через місяць від переїзду жінка вирішила, що треба їхати далі, бо лінія фронту наближалася. У Кам'янському у жінки вже був старший брат, який допоміг знайти квартиру та забезпечив найнеобхіднішим. У Кам'янському жінка знайшла роботу за фахом, а також займається хобі. Про місцевих мешканців жінка відзивається з теплотою і добром:" … Тут мене прекрасно зустрічають, тут люди всі добрі, щирі…". Про плани на майбутнє: " Чи поїду я додому? Я сподіваюся так. Чи залишусь я тут? Я не знаю, мені тут також добре. Я намагаюся не загадувати зараз плани на майбутнє".

Четверте інтерв'ю було записано із лікаркою з Маріуполя. Перед 24.02.22 жінка мала жахливе передчуття, але обстрілам не здивувалася, бо біля Маріуполя періодично вони відбувалися і до. 15 березня жінка із сім'єю вирішила виїжджати з міста. На побитій машині із вибитим склом, але респондентка каже, що їм дуже пощастило, бо були цілі колеса та непошкоджений бензобак. Про те, куди їхати, на підконтрольну Україні територію, чи на Росію, роздумів не було:" те що їхати треба, сюди в Україну. То іншої думки не було. Залишатися там і рухатися в бік Росії? Ну куди?! Туди хто прийшов тебе вбивати." Першим містом, де зупинилася респондентка із сім'єю, було Запоріжжя. "Було видно, що люди живуть в умовах війни. Блокпости, повітряні тривоги. Але так незвично було бачити, що працюють магазини, банкомати, заправки". Цілеспрямованої мети їхати в Кам'янське не було, але обрали це місто, бо чоловік та син працювали на підприємстві "Метінвест"(яке знаходиться і у місті Кам'янському). Згодом і жінка знайшла роботу за спеціальністю і працює у міській лікарні. Пережити адаптацію допомогла респонденці робота, колеги та рідні:" робота вона насправді лікує, ти забуваєш про свій клопіт і можеш комусь допомогти.". Плани на майбутнє: " ну звичайно ми збираємося повертатися туди. Але якщо там буде Україна- це перша умова… Чого чекати, коли він(Маріуполь) відбудується, ми поїдемо його відбудовувати.".

В цілому у висвітлених інтерв'ю містяться певні спільні сюжети, які демонструють важливість зустрічних дій з боку приймаючої та переміщеної

сторони. Так, успішне працевлаштування, волонтерська активність є важливими показниками корисності і легітимності ВПО в очах місцевих мешканців. Об’єднує історії також згадка респондентами роботи в якості важливого інструменту подолання психологічного стресу. Тож подібний дискурс успішної інтеграції ВПО демонструє передусім важливість функціональної адаптації ВПО в умовах приймаючої громади.

Щодо ВПО, то для них ознаками позитивного ставлення з боку приймаючої громади виявилось дружелюбне ставлення з боку місцевих мешканців, вирішення питання житла, активна допомога владних інституцій. Це доводить важливість взаємозалежного впливу як макро (рівень інституцій) , так і мікро-чинників (міжособистісна взаємодія з місцевими мешканцями) на успішність інтеграції внутрішньо переміщених осіб.

Висновки до розділу 2

Практики адаптації ВПО в новому соціальному середовищі можливі на основі різних сфер суспільного життя. Це і спілкування з місцевими мешканцями приймаючих громад, і знаходження роботи, місця проживання тощо, репрезентація внутрішньо переміщених осіб інститутом ЗМІ або влади. В результаті опрацьованих матеріалів варто казати про те, що напруженість у відносинах із місцевими мешканцями територіальної громади Івано-Франківська існує, але загалом ВПО та місцеві мешканці мають доброзичливе ставлення одне до одного.

Ксенофобія є одним із показників за допомогою яких можна визначити чи спикаються ВПО з певними бар'єрами у інтеграції в нове соціальне середовище. Показники ксенофобії щодо ВПО в Україні є досить низькими, а отже більшість українців приймають або можуть допустити переселенців у своє близьке оточення. Також варто казати, що основними викликами для ВПО є економічні(складність пошуку роботи тощо), соціокультурні(відмінності мов, традицій, травма від пережитого досвіду тощо), інфраструктурні(пошук житла тощо).

Зустрічність у процесі інтеграції ВПО з боку самих ВПО та місцевих мешканців/інституцій є важлимим. Показниками легітимності переселенців в очах місцевих є їх працевлаштування та волонтерська діяльність. В свою чергу для переселенців показником гарного ставлення та турботи з боку місцевих є всіляка допомога та підтримка(як матеріальна так і моральна).

ВИСНОВКИ

Мета роботи полягала у тому, щоб дослідити особливості інтеграцію внутрішньо-переміщених осіб в умовах війни крізь призму практик адаптації та зміни ідентичностей. Ця мета була досягнута за допомогою виконання основних завдань роботи, які я ставила перед собою.

Основні поняття роботи були визначені та окреслені у першому розділі на основі соціологічних теорій, підходів та концепцій. Так інтеграція є один із грунтовних понять роботи окреслити визначення та основні підходи за допомогою яких можна це поняття вивчати. В моїй роботі інтеграція розглядається як процес, який характеризує входження індивіда у нове соціальне середовище. Цей процес інтеграції є двостороннім, жителі приймаючою громади так само приймають або не приймають, зближаються або зближуються із новими мешканцями їх території. Основний підхід через який я розглядала інтеграцію є самоорганізаційна та організаційна модель. У випадку самоорганізаційної моделі інтеграція будується на внутрішньому кліматі суспільства та є самовідтворювальним динамічним процесом. Він тримається на внутрішній мотивації суспільства. Організаційний підхід базується на зовнішньому примусі.

Ідентичність- поняття, яке розглядається у багатьох сферах суспільного життя. Ідентичність та її зміна є досить важливим та актуальним аспектом у вивченні внутрішньо-переміщених осіб. Перш, за все ідентичність визначається як самовизначення, ототожнення своєї приналежності до тої чи іншої соціальної спільноти. Психосоціальна концепція ідентичності Е.Еріксона, говорить про ідентичність як відчуття приналежності індивіда до свого історичного періоду та типу міжособистісної взаємодії. Еріксон поділяє ідентичність на індивідуальну та групову. На думку дослідника ідентичність формується на кожному із 8 стадій життєвого циклу людини.

Представники соціального конструктивізму П.Бергер та Т.Лукман поділяли ідентичність на первинну та вторинну. Ідентичність за їхнього підходу формується у процесі соціалізації.

Найбільш очевидним типом ідентичності у вивченні групи переселенців є національна ідентичність. Національна ідентичність має свої риси. У теорії націоналізму Е.Сміта йдеться про те, що національна ідентичність складається з таких рис: історична територія, історична пам'ять та спільні міфи, спільна громадянська культура, єдині юридичні права та обов'язки для всіх членів спільноти та спільна економіка.

Для сучасного українського суспільства постає гостро трансформація ідентичностей в умовах війни. Через поширення цифровізації та "життя" у соціальних мережах, є сенс казати про цифрову ідентичність яка виникла у соціальних мережах та характеризує ту нову афективну комунікацію.

Внутрішньо переміщені особи є однією із вразливих груп населення України для яких поняття травми є досить близьким. Більшість ВПО в тому чи іншому випадку отримали травму, чи то фізичну, чи психологічну. З точки зору соціології варто виділити ще вид травми-колективну та культурну. Колективна травма-це травма багатьох, тобто вона складається із множини індивідуальних травм. На основі особистого пережитого досвіду. Культурна травма в свою чергу формується як наратив, який вписує ту подію, яка відбулася в сукупність образів, які мають значення для колективної ідентичності спільноти. На відміну від колективної травми культурна виникає не внаслідок особистого пережитого досвіду індивіда, а внаслідок включенності у сакральні практики культурної практики.

Визначення адаптації найбільш влучним в випадку моєї роботи, є з точки зору соціокультурного та ресурсного підходів. Соціокультурний розглядає адаптацію, як подолання шоку від зміни звичного культурного оточення та необхідності пристосовуватися до іншої культури. Ресурсний підхід характеризує адаптацію, як пристосування до втрати певної частини тих ресурсів, що мав індивід та отримання доступу до нових необхідних ресурсів.

Вторинний аналіз даних дав змогу виявити деякі відповіді на поставленні завдання роботи. У локальних практиках адаптації ВПО в Івано-Франківську, основною проблемою є мовне непорозуміння між ВПО та місцевими

мешканцями. При цьому місцеві мешканці мають позитивне ставлення до ВПО, але все ж існує певне напруження. практики адаптації полягають у пошуках роботи, місця проживання та налагодження зв'язку із місцевими мешканцями громади. В свою чергу це може відбуватися через перехід на мову більшості місцевих мешканців, переймання певних традицій, історії та правил самої громади.

Основними бар'єрами з якими може стикатися переселенці у процесі адаптації є явище ксенофобії. Загалом явище ксенофобії до ВПО в Україні низьке. Більше половини опитаних готові допустити ВПО у своє найближче коло оточення. Основними викликами для ВПО є соціокультурні, економічні та інфраструктурні виклики. Кожен з цих викликів є надзвичайно важливим для адаптації та інтеграції переселенців, адже успішне проходження цих викликів може говорити про успішну адаптацію та інтеграцію.

Якісний аналіз медіа показав, що важливим у формуванні толерантності до ВПО є робота влади та ЗМІ, які у свою чергу можуть сформувати позитивне або негативне ставлення до цієї групи. У інтерв'ю можна проспостерігати певний сюжет подолання стресу та адаптації. Доброзичливе ставлення з боку місцевих мешканців для ВПО проявляється у злагодженості мікро- та макро-структур, допомозі у вирішенні побутових та інших питань.

Загалом дослідження щодо адаптації та інтеграції ВПО, проблем з якими вони стикаються, практики які використовую є дуже важливими і корисними для державної, місцевої влади. Завдяким дослідженням ВПО Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України, може ефективніше проводити допомогу переселенцям та виявляти основні проблеми які потребують рішення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 р. №1706-VII:станом на 03.08.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18/ed20230803#Text (дата звернення 25.10.2023)
2. Внутрішньо переміщені особи [Електронний ресурс]. URL:https://www.msp.gov.ua/timeline/Vnutrishno-peremishcheni-osobi.html
3. Соціально-психологічні чинники інтеграції українського соціуму / О.Г.Злобіна, М.О.Шульга, Л.Д. Бевзенко та ін.; за наук.ред.О.Г.Злобіної. — Київ : Інститут соціології НАН України, 2016. – 276 с.
4. Тітар І.О. “ Поняття та критерії адаптації й інтеграції внутрішньо переміщених осіб і умови скасування статусу переселенця”, Український соціум № 4(59), 2016. с. 56-68
5. Індекс інтеграції внутрішньо переміщених осіб. URL: https://cedos.org.ua/researches/vpo-integration-index/
6. Кононов І.Ф. “Концепція ідентифікації та ідентичності в психоаналізі: Зигмунд Фройд та Ерік Еріксон”, Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка № 23 (282), Ч. ІІІ, 2013. с. 5-27.
7. Петруньок Б. “Поняття ідентичності у контексті українознавчих досліджень”, Вісник КНУ імені Тараса Шевченка. Українознавство 16/2012. с.14-16
8. Хазратова Н., Петровська І. “Аналіз підходів до вивчення громадянської ідентичності особистості”, Науковий вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського. Психологічні науки. № 2 (21), лютий 2021. с. 53-61.
9. Гніт Ю.М. “Можливості та обмеження інтерпретативної соціології в дослідженні ідентичності”, Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. 2017 №1 (32) Соціологічні науки. с.50-60
10. Сміт Е. Д. Національна ідентичність. — К.: Основи, 1994. — С.10-27.

11. Костенко Н.В. “Всередині та поза межами ідентичності в культурному досвіді пандемії та війні”, Соціологія: теорія, методи, маркетинг, 2022, 2, с.5-21
12. Суший О.В. “Проблема колективної травми в українському соціумі та пошук стратегій її опанування”, Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України, 2014, №6 (74), с.18-32.
13. Огієнко В.І. “Культурна травма у сучасній зарубіжній історіографії: концепт та методи”, Національна та історична пам’ять, 2011, вип.1, с.148-160.
14. Усатенко І.А. “Вплив історичної пам’яті на культурну та національну ідентичність”, Історичні та політологічні дослідження. Спеціальний випуск, 2016, с. 89-96.
15. Sztompka P. The Sociology of Social Change. Oxford, 1993
16. Alexander J. The Meanings of Social Life: A Cultural Sociology. Oxford University Press. 2003
17. Cultural Trauma and Collective Identity// by, Jeffrey C. Alexander, Ron Eyerman, Bernard Giesen, Neil J. Smelser, Piotr Sztompka. University of California Press. 2004
18. Суший О.В. “Травма як соціальний діагноз українського суспільства”, наукова доповідь на Всеукраїнській науково-практичній конференції “Український соціум: політико-психологічний вимір зміни поколінь”, 15 грудня 2023.
19. Кравцов С.О. “Теоретичне бачення соціальної адаптації: стан, погляди, підходи”, Український соціум, 2008, с. 83-96.
20. Мартиненко С.О. “Теоретичні підходи до визначення дефініції “соціальна адаптація””, Габітус, 2019, вип.10, с .29-33.
21. Путінцев А.В, Пащенко Ю.Є. “Адаптація внутрішньо переміщених осіб в регіонах України: сутність, поняття, підходи”, Економіка, фінанси, менеджмент:актуальні питання науки і практики, 2018, вип. 9, с.110-121.

22. Рейтинг. “Суспільні настрої в Івано-Франківську: містяни та переселенці” 20-30 жовтня 2023 року. URL: https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_frankivsk_102023_press.pdf
23. КМІС “ Ставлення до біженців, внутрішньо-переміщених осіб, до російськомовних громадян та до деяких категорій населення України”. URL: https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1218&page=9
24. Шапошникова І.В, Пристай І.Р., “Стратегії та виклики інтеграції внутрішньо переміщених осіб у територіальних громадах в умовах воєнного стану”, Проблеми сучасних трансформацій: право, публічне управління та адміністрування, 2024, вип.11. URL: https://reicst.com.ua/pmtl/article/view/2024-11-02-04/2024-11-02-04

Анотація

Актуальність роботи полягає у тому, що в зв’язку із повномасштабним втогренням Росії в Україну кількість переміщених осіб значно збільшилася, а отже перед державою постала проблема адаптації та інтеграції переселенців у приймаючих громадах.

Теоретичне окреслення основних понять роботи відбувається через використання соціологічних теорій, підходів, концепцій. Основні це самоорганізаційних підхід у вивченні інтеграції, психосоціальна концепція ідентичності, теорія соціального конструювання, теорія націоналізму, теорія культурної травми та соціокультурних та ресурсний підхід у вивченні інтеграції. Основні завдання роботи були досягнуті за допомогою вторинного аналізу даних соціологічних досліджень, а також проведення якісного аналізу медіатекстів.

Ключові слова: внутрішньо переміщена особа, адаптація, інтеграція, соціокультурний та ресурсний підхід, ідентичність.

Abstract

The relevance of the work lies in the fact that due to Russia's full-scale invasion of Ukraine, the number of displaced persons has increased significantly, and thus the state has faced the problem of adaptation and integration of IDPs in host communities.

The theoretical definition of the main concepts of the work is based on sociological theories, approaches, and concepts. The main ones are the self-organization approach to the study of integration, the psychosocial concept of identity, the theory of social construction, the theory of nationalism, the theory of cultural trauma, and the socio-cultural and resource approach to the study of integration. The main objectives of the study were achieved through secondary analysis of sociological research data and qualitative analysis of media texts.

Key words: internally displaced person, adaptethion, integration, socio-cultural and resource approach, identities.